

Fónagy Iván

MESE A 3-AS SZÁMRÓL

1. Mesén innen, mesén túl: a lelőhelyek

A 3-as szám természetes talaja a népmese. A mesében a királynak három lánya van, a szegény embernek három fia. Ha valamelyik fiú elindul szerencsét próbálni, csakhamar hármassá válhat. Három kérdésre kell megfelelni, három próbát kell kiállni, három akadályt leküzdeni. Három jótett fejében három állat segíti a hőst, vagy három varázserejű tárgyhoz jut. Ha sárkánnyal találja szembe magát, a sárkánynak alighanem három feje van (ha nem annak többszöröse), vagy ha egy van, az háromszor újra kinő. A harmadik kardcsapás után biztosra veheti a fiú, hogy a sárkányt végleg megölte, mert nem nőhet ki mese keretében negyedik fej. Az időegység három nap, három éjjel, három hét, három év.¹ A 3-as szám ugyanilyen sűrűn tér vissza Grimm német népmesegyűjtésében, de gyakori az óegyiptomi állatmesékben is.²

A 3-as szám formáló tényező már a mítoszokban. „*Minden isten három*”, tanítja a nagy AMON-HIMNUSZ.³ Egységet alkot Ozirisz, Ízisz és Hórusz. Az ind mitikus hármasság (triratna) Buddhát, Dharmát, Sanghát foglalja egybe. Siva hármaslényű. Hármasséget alkot Szin, Samas, Istár a babilóniai mitológiában; Zeusz, Poszeidón és Hadész a görögben. Hadész alvilágában három bíró ítélkezik a halottak felett. A Moira eredetileg egy személy volt, de hárommá vált a kariatidákhoz, gráciákhoz, a hórákhoz igazodva. Parisznak három istennő között kell választania: melyikük a legszebb. Háromágú villám van Zeusz kezében, Poszeidónéban háromágú villa.

2. A források

A mágikus világban minden valamirevaló hivatásos vagy alkalmi varázsló meg tudná mondani, hogy mi emeli ki a számok végtelen sokaságából a 3-ast: az eredményessége, a magas hatásfoka. Az igének vagy cselekvésnek akkor van varázshatalma, ha háromszor ismétlik meg.⁴ Csak az a hiba, hogy a mágikus-misztikus világ a fiktív univerzumok egyike, akárcsak a mese. Gazdag lelőhelye a 3-as számnak, de nem forrása. Egy lépéssel közelebb vezet a megoldás felé azzal, hogy új távlatot nyit. A mesében, eposzban, drámában nem jutunk túl a puszta társításon – mihez társul milyen valószínűséggel. A mágikus praxis arra utal, hogy valamilyen cél, a feltételezett eredményesség készíti az embert arra, hogy ne álljon meg az egyszerűsénél vagy az egyszerű ismétlésnél.

A nyelv gyakran irányítja gondolatainkat és befolyásolja cselekedeteinket. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: nem járul-e hozzá a 3-as szám népszerűségéhez. Egyes nyelvek az egyes szám, a többes szám és „kettes szám (duális)” mellett megkülönböztetik a „hármasságot (triális)” is. Vannak más, ennél általánosabb, nyelvhez kötött, számos nyelvben meglévő hármasságok. A közelre és a távolra mutató névmás közé ékelődhet egy közepes távolságra, a partnerünkhöz közel eső tárgyra mutató névmás („ez ott”) a görögben, a latinban, a spanyolban, a japánban. A személyes névmás még következetesebben osztja három részre elemi társadalmi kapcsolatainkat: az *énre*, a

tere, az őre. Ernst Cassirer szerint az 1, 2 és 3 szoros kapcsolatban áll a három névmással.⁵ A hármas felosztás jegyében áll a fokozás: alapfok, középfok, felsőfok. A nyelvek jó része háromfelé osztja az időteret:⁶ mögöttünk a múlt, a jelenben állunk, és előttünk a jövő. A jelentésmezőben – szókincsünkben – sem ritka a hármas tagolás: gyerekkor, felnőttkor, öregkor;⁷ hideg, langyos, meleg és így tovább.

Ennek ellenére bajos lenne a nyelvből levezetni a hármas tagolás előszeretét. Abban sem lehetünk bizonyosak, nem játszik-e bele a nyelvi tagolásba a hármassághoz való vonzódás.

Közelebb vezet a hármasság forrásainak egyikéhez, talán legjelentősebb forrásához az archeológia és az írástörténet. „A számoknak szexuális jelentőségük volt”, írja Leo Frobenius. „A 3-as szám általában hímnemű, a 2 és 4 nőnemű.”⁸ A paleolitikum óta kíséri a férfisírokat a 3-as szám, a női sírokat a 2-es szám. Az észak-afrikai urnasírokból a férfi hamvait tartalmazókat 3, a nőkéket 2 vagy 4 kör jelzi.⁹ A 3-as és a férfisir, a 2-es és 4-es és a női sir kapcsolatára már Bachofen is utalt.¹⁰ A manga férfi hátát és mellét három, a nőét két párhuzamos vonal díszíti.¹¹ Hieronymus Bosch „Milleneum” néven ismert hármasságtárának Paradicsom-szárnyán háromlevelű lóhere fedti a hímvesszőt. A háromlevelű lóhere a Szentháromság szimbóluma, emlékeztet a jelképekben gazdag adamita oltárkép pszichológus kommentátora.¹² A hármasság és férfiasság kapcsolata még közvetlenebbül jut kifejezésre a 3-as szám egyiptomi hieroglifájában. A 3-as számot stilizált hímvessző ábrázolja. Ebből ered további egyszerűsítéssel a 3-ast jelölő az arab írásban. Ennek a jelnek felső részét őrzi a mi 3-asunk.¹³ A latin *testis* „here” magában foglalja nyelvi szinten is a hármasságot: eredeti alakja **ter-tis* < **tri-sto* „háromban [áll]”.¹⁴

A 3-as és a 4-es szám szexuális jelentősége tovább él a tudattalan szintjén. Freud ismételtelen utal álmokat és neurotikus tüneteket elemezve a 3-as szám és a hímvessző kapcsolatára. Felszínre kerülhet a 3-as és a 4-es szám nemi szimbolikája pszichotikus betegek fantáziáiban.¹⁵

A hármas tagolás varázsának forrását kerestük. A 3-as szám, úgy látszik, magában hordja a választ a felvetett kérdésre. A triád varázsa szorosan összefügg a 3-as szám genitalitásával. A szó szoros értelmében vett varázserejét teljes mértékben a phallosznak köszönheti. A különböző kultúrák közös alapját képező mágikus világban a phallosz szinte mindenható varázsszerszám. A termékenység-szertartásoktól az ördögűzésig, a szemmel verés elhárításáig mindenütt találkozunk vele. Az uralkodó him felsőbbbségét jelző fenyegető erekció („*phallic exposure*”) jelen van már a homo sapiens szintjét el nem érő emberszabású majmok kommunikációjában. Az egyes nyelveken túli gesztusnyelv is megőrizte obszcén karmozdulat formájában a mágikus elhárítást és a megmerevített mutatoujj fenyegető rázásában a phalikus rontó varázst.

A 3-as szám férfiasságát nem érinti, hogy a női genitálé felszíni konfigurációjára utaló, csúcsával lefelé fordított háromszög a női nemi szervet is szimbolizálhatja, a kőkorszakbeli barlangok és a mai nyilvános WC-k és a házak falán; nemegyszer álmokban és neurotikus tünetekben.¹⁶

A 2-es az Anya ókori szimbóluma. Nikomakhosz szerint a 2-es szám Eratót, Dikét, Íziszt, Hérát, Démétért, Artemiszt, Himéroszt és Aphroditét jelképezi. A 3-as a tökély, a teljesség, a kreativitás jele.¹⁷ A férfiasság szimbóluma a Dogonoknál.¹⁸ Bachofen kultúraelméletében a 2 ősi szám (*Urzahl*), az élet dinamikájának, a keletkezés és elmúlás egységének (*Doppelbewegung*) szimbóluma; a 3-as az erőé, a teljességé, az állandóságé (*das Dauernde im Wechsel*).¹⁹

A 3-as számnak oszthatatlansága, eredendő „páratlansága” privilegizált helyet biztosít a püthagoreus tanokban. A retorikában, akár csak a filozófiában „*az egész teljességének minimális alakja rendszerint a hármas tagozódás [...] mely az egészet három részre (tria loca) bontja fel, s ez a kezdet (initium), a közép (medium) és a vég (finis)*”, írja Heinrich Lausberg klasszikussá vált kézikönyvében.²⁰ A Bölcsesség allegóriái előszeretettel társulnak a Signum Triciputtal, a háromfejű – fiatalságot, férfikort, öregkort egyesítő – férfi képpel. A 3-as szám főként a mindenható hármasefejű, varázshatalmú Hekatéhoz fűződik, Krataiszhoz, az erőshöz, a hármasutak öréhez, akit Zeusz mindenk felett tisztelt, és osztályrészt adott neki földön, tengeren és a csillagos égen. Szepes Erika átfogó tanulmányában a hármasutat őrző háromfejű Hekaté kultuszából kiindulva arra a következtetésre jut, hogy „*a hármas számnak ember által el nem érhető tökéletesség, teljesség és örökkévalóság jelentése van*”.²¹ A trichotómia, Szepes Erika szerint, egy megelőző dualisztikus szemléletet vált fel (mint a szintézis a tézis és antitézist).²² Ha széles körű történelmi és archeológiai kutatások megerősítik a dichotómia elsőbbségének elméletét, felvethető a kérdés: van-e összefüggés dichotómia és matriarchátus, trichotómia és patriarchális társadalmi rendszer közt? A kapcsolatot érthetőbbé tenné a 2-es, 4-es és 3-as szám biológiai alapja.

A 3-as számhoz fűződő teljesség képzete nem áll ellentétben a phallosz primitív túlértékelésével. A törzsi társadalom mágikus kultúrájában élők számára, úgy hiszem, nem lett volna sem abszurd, sem sértő az 1-et a himvesszőre, a 2-t a két herére visszavezetni és a kettő együttesében magasrendű egységet látni. Az sem véletlen, hogy éppen az erős, a Zeusz által is tisztelt, a varázshatalmú, azaz phallikus²³ Hekatéhoz fűződött a hármasság.

A számok rejtett nemisége konkrét értelmet ad látszólag önkényes vagy bizonytalan értelmű kifejezéseknek. A kínai *büsanbüsü* „erkölcstelen” a következő elemekből áll: *bü* tagadószó, *san* „három”, *bü* tagadószó, *si* „négy”. Szó szerint: „se három, se négy”. Ha behelyettesítjük a kifejezésbe a számok tudattalanná vált biológiai jelentését, a mondás egyértelművé, áttetszővé válik: „se férfi, se nő”.²⁴

Indokoltabbá válik ebben az összefüggésben a 3-as szám néhány tipikus megjelenési formája a mesében. Úgy is mondhatjuk: sajátos értelmet kapnak mint a phallikus alaphang felhangjai. A fiú- és lánygyermek kétyszeresen kapcsolódnak a nemzéshez, a múltból jövet és a jövő felé haladva. – A megpróbáltatások egyfelől késleltetik, másfelől anticipálják az egyént boldogító és a fajt fenntartó nemi próbát. Hadd idézzek ezzel kapcsolatban néhány ütemet egy bezizi (Maláj-félsziget) esküvői szertartás-énekből:

„Menyasszony: Építettél házat?

Vőlegény: Építettem.

Menyasszony: Tudsz fát vágni?

Vőlegény: Tudok.

Menyasszony: Tudsz gyümölcsért mászni?

Vőlegény: Tudok.

Menyasszony: Tudsz lóni?

Vőlegény: Tudok.

Menyasszony: Teknősbékatojást találsz-e?

Vőlegény: Találok.

Menyasszony: Igaz ez?

Vőlegény: Igaz.”

A hármasság varázsereje olyan hatalmas, hogy eleve reménytelen egyetlen forrásból eredeztetni.

Az anya-, apa-, fiú- vagy lányviszony, a család szentháromsága,²⁵ kétségtelenül jelen van, pusztán hármassággá egyszerűsítve, a varázserejű 3-as számban. Mindaz, ami ebből az elemi viszonyból adódik és erre visszavezethető a tudatos vagy tudatelőttes elemzés szintjén – így egyebek közt a későbbi trianguláris – legális és illegális – családi és társadalmi kapcsolatok –, hozzájárul a 3-as szám népszerűségéhez. A dinamikus (ellentmondásos) háromszög a drámák és vígjátékok jó részének strukturális alapja. A sokféle felszíni struktúra mögött rendszerint ott rejlik, nemegyszer kikandikál, az oedipális háromszög.

Előző tanulmányaimban igyekeztem elemezni a dinamikus drámai háromszöget irodalmi művekben.²⁶ – Neurotikus betegeknél nem kevésbé gyakori az oedipális viszony fel-felújítása újabb és újabb háromszögű kapcsolatok formájában.

Ebben a kontextusban szexuális jelentőséget kap a hármasság is. A nemi érés, a nemi identitás kialakulása választást tételez fel. A négy-öt éves kislány és kisfiú választ az apa és az anya közt, melyik lesz szerelme tárgya, melyikkel azonosul. Az álmokban a hármasság szexuális szimbólum.

A talányban, a rejtvényben a keltett, fenntartott, majd feloldott jelentékeny feszültség utal a szerelmi kapcsolat dinamikus struktúrájára. Minden talány dinamikus hármasságon alapul: a feladat felvetődése, a megoldás keresése s végül (szerencsés esetben) a talány megoldása.²⁷ Bálint Mihály szerint ez a hármasság határozza meg az egyén tevékenységét. Biológiai és társadalmi alapszabály. Az embert ösztöne (az ösztökélő belső erő) kimozdítja nyugalmi állapotából. Óhatatlanul feszültséggel járó új helyzetbe kerül, remélve, hogy képes lesz a helyzeten úrrá lenni. A helyzetet és a vele járó feszültséget megoldva visszajut nyugalmi állapotába.²⁸

A tragédia hármasság tagolása (*tria loca*) – *arkhé, klimax, katasztrophé* – a legalapvetőbb biológiai ritmust tükrözi: a keletkezés (arkhé), kifejlődés (klimax) és elmúlás (katasztrophé) dinamikus egységét. A 3-as szám egyúttal az élet szimbóluma. A feszültségkeltés, a feszültség állapota, a feszültség feloldása alapvető biológiai, pszichológiai hármasság, minden örömlény alapja. Nyelvi modellje a legkisebb beszédegység: a kijelentés. A dallam nyelvenként eltérő szabályok szerint emelkedik, ereszkedik, de csak a kijelentés végén száll le az alapszintre, a hangmagasságot vezérlő hangszalagok ekkor ernyednek csak el. Az eldöntendő kérdés a kapott válasszal együtt alkot dallamívet: dinamikus egységet.

A 3-as számhoz, úgy látszik, egynél több út is vezet: a phallosz, az apa, anya és a gyerek hármasegysége és az ezeknél kevésbé tagolt, a hármasságot csak sejtető, csírájában tartalmazó feszítés/oldás mechanizmus mint az élet és, azon túl, a keletkezés és elmúlás, a nemi ösztön és a halálvágy dialektikus egységének²⁹ jelképe és magja. A három szorosan összefügg. Érthetővé teszi a hármasság hatalmas vonzerejét.

Ez a konklúzió cirkuláris jelleget kölcsönöz érvelésünknek. A retorika terminológiája szerint a *reddíció* – a kezdethez visszakanyarodó gondolatalakzat – kerékvágásába kerültünk. Mint a mesében: a 3-as szám forrását keresve hármasság forráshoz jutottunk, újabb hármassághoz, legalábbis hármasegységhez.

3. A hármasság tagolás mint gondolatalakzat

„Három a magyar igazság.” Nemcsak a magyar. „Minden három részre oszlik Homérosz szerint.”³⁰

„Szabadság, szerelem,
E három van csupán...”

írja Karinthy Frigyes fiktív Petőfi-idézetében.

A 3-as szám mint minden matematikai szimbólum tökéletes absztrakció. Semmit nem őriz meg anyagi kötelmeiből, így válik minden tárgyra, jelenségre alkalmazhatóvá, melyek egyetlen közös sajátossága a hármasság. Azok az elemi erők, képzetek, melyek a hármasság fogalmának kialakulásához vezettek, továbbra is jelen vannak a lelki apparátus mély szintjén, mely hozzáférhetetlen a tudatos gondolkodás számára. Vonzódunk a hármassághoz, anélkül hogy tudnánk, miért. Részben azért, mivel ezt nem tudjuk.

A „gondolatalakzat” terminus utal egy esztétikai (szépépzést keltő) struktúra és a gondolkodás kapcsolatára. A szóban foglalt elméletet kifejtve azt mondhatjuk, hogy a gondolatalakzat, jelen esetben a hármasság tagolás, gondolkodásunkat irányító örömforrás.

A 3-as szám vonzerejét tükrözi a beszéd és a szövegek stílusa is, így a hármasság tagozódás gyakorisága a mondatok felépítésében, felsorolásokban vagy jelzők felsorakoztatásában. „*L’homme respire, aspire et expire.*” („Az ember lélegzik, lelkesül és kileheli a lelkét.”) (Victor Hugo: *L’HOMME QUI RIT.* 1. k. 330. o.)

Agni nevét három jelző vezeti mindig a RIG-VÉDÁ-ban.³¹ A Julius Caesarnak tulajdonított „*Veni, vidi, vici*”, „Jöttem, láttam, győztem” alliterációval emeli ki a hármasságot. Három szóba sűrítette programját a francia polgári forradalom: „*Szabadság, egyenlőség, testvériség*” (a három követelményt nehezebb egybekapcsolni a társadalmi valóságban). Az 1947-es országgyűlési választások idején jegyeztem fel a következő plakátszövegeket: „*Törekvés, Erkölc, Szabadság*” (PDP = Polgári Demokrata Párt), „*A Jólét, Rend, Függetlenséghez egyetlen út vezet: MKP.*”

Amikor Freud az analitikus módszer alapszabályáról – a szabad asszociálásról szól, arra is utal, milyen nehézzé teszi az ellenállás az egyszerűnek, igénytelennek tűnő alapszabály követését. Az analitikus csak annyit kér, hogy a páciens válogatás nélkül mondja, ami éppen eszébe jut. Freud írásaiban számos helyen szól erről az arany szabályról. Minden esetben három olyan körülményre utal, mely a páciens eltéríthetné a szabály követésétől. Ha egybevetjük ezeket a helyeket, kiderül, hogy Freud öt nehézséggel számol – a felmerülő ötlet (1) lényegtelen, (2) nem tartozik a tárgyhoz, (3) értelmetlen (unsinnig), (4) téves (unrichtig), (5) kínos –, de az ötből rendszerint hármat tüntet fel (az elsőt minden alkalommal).³²

4. A hármasság tagolás a tudományos irodalomban

Ennél lényegesebb és meglepőbb, hogy tudományos értekezésekben, elméletekben még nagyobb szerepet játszik a 3-as szám, mint a népmesében. A kutatók előszeretettel osztják három csoportra a kísérleti csoportokat, az alanyoknak három feladatot adnak, három módszert alkalmaznak, három kérdést vetnek fel, háromféle megoldást javasolnak, három pontban foglalják össze az eredményeket.³³ „*Mintha mesét mondana mindegyikük... A szerint minden létező háromféle, az egyik küzd a másikkal, időnként megbékélnek, egymáséi lesznek, gyermekeket nemzenek, és felnevelik őket*”, írja Platón a SZOFISTÁK-ban (242d). Szinte óhatatlanul mesehangulatot idéz, amikor a legkülönfélébb tudományos műfajokban „három kérdés merül fel”, „három kérdést vethetünk fel”, „három megoldás közt kell választani”.³⁴

A tudomány világában körültekintve úgy tűnik, hogy a világmindenség jelenségei a 3-as számhoz igazodnak. Három térbeli dimenzióban írja le a jelenségeket a klasszikus fizika. Ezekben rendezzük el, úgy érezzük, szükségképpen, élményeinket, tapasztalatainkat. Negyedik térbeli dimenziót elképzelni se tudunk. Kant megkísérli a szubsztanciális erők kölcsönhatására visszavezetni a három dimenzionális térfelfogást.³⁵ Helmholtz az emberi testalkattal magyarázza.³⁶ Freud egyik hátrahagyott cikk-töredékében a lelki térbeliség kivetítésének tekinti a térlátást.³⁷

Hérakleitosz óta három csoportba osztjuk halmazállapotuk szerint a testeket; szilárd, folyékony és gáznemű állapotot különböztetünk meg. Háromféle spirális galaxist különböztet meg az asztronómia, háromféle masszív anyagi részecskét a mikrofizika. Háromféle RNA-t (rubo-nuklein-aminosavat) ismer a molekuláris biológia, három fázisra bontja az enzimek tevékenységét.³⁸ Az idegphysiológusok, P. D. MacLeant követve, fejlődéstani szempontból három rendszer – a hulló-agy, a limbikus-rendszer, a neocortex – egységének tekintik az agyat;³⁹ ettől eltérően osztja az agyat funkcionális szempontból ugyancsak három részre A. R. Luria⁴⁰ és a központok fáradékonysága alapján José Delgado.⁴¹ Az érzékelt színek tarka sokféleségét három alapszínre vezeti vissza optikájában Hermann Helmholtz.⁴²

Arisztotelész háromféle tudományt különböztet meg: (1) praktikus tudományt (praxis), mely a cselekvésnek szab irányt; (2) poétikust (poiésis), mely valaminek a megalkotását teszi lehetővé; és (3) a szemléletet nyújtó teoretikust (teoria).⁴³ A három lépésből álló – szillogisztikus – következtetésmód a helyes (érvényes) ítéletalkotás alapformája Arisztotelész szerint. Erre a tételre épül a középkori (skolasztikus) formális logika, és megtalálható magjában a huszadik századi szimbolikus (matematikai) logikában.⁴⁴ „Minden ésszerű háromszoros következtetésnek bizonyul”, írja Hegel.⁴⁵ Kant szerint az ítéletek négy szempontból is háromfélék. (a) Kvantitatív szempontból egyes, különös és általános ítéletet különböztet meg; (b) minőségi szempontból az ítéletek igenlők, tagadók vagy végtelenek (nyitottak); (c) vonatkozásuk szerint kategorikusak (feltétlenek), hipotetikusak (feltételesek) vagy diszjunktívok (kizárók); végül modális szempontból problematikusak (feltételezők, vermutende), asszertorikusak (megállapítók), apodiktikusak (szükségszerűek).⁴⁶ Reichenbach három logikai (és fizikai) modalitást különböztet meg: szükségszerűt, lehetőséget és lehetetlent.⁴⁷ Rudolf Carnap három modális ellentétpárt állít fel: szükségszerű/nem szükségszerű, lehetőség/lehetetlen, kontingens/nem kontingens.⁴⁸ A szükségszerű és a lehetséges mellett a valószínű is betöltheti a harmadik helyet.⁴⁹

Háromféle fogalmat különböztet meg egy gondolkodás-lélektani kézikönyv: konjunktív, diszjunktív és viszonyító fogalmat.⁵⁰

Gyakori a hármass felosztás az érzelemlélektani irodalomban.⁵¹ Charles Osgood három faktor – öröm, kontroll, aktivitás – segítségével rendezi el az affektív attitűdöket.⁵² Három lényegesen eltérő alapkategóriát állít fel a kognitív lélektan: helyeslés, öröm, tetszés.⁵³

A gyerek szellemi fejlődését gyakran három fázisra bontja a lélektan. Karl Bühler tapasztalatai szerint az ösztönös reakciók, a „dressúra” fázisa készíti elő a harmadik fázist, az értelmes gondolkodást.⁵⁴ Lev S. Vigotszkij szerint az első fázisban a képzetek rendezetlen halmazt alkotnak (*anorganized congeries*), a második folyamán a képzetek komplex struktúrát; az absztrakt gondolkodás ezután alakul ki a harmadik fázisban.⁵⁵ Gregory Razran szerint az első fázis „szimboszemikus” (specifikus-szimbolikus), a második „szemémikus” (nyelvi egységek alakulnak ki), a harmadik „logiko-szemikus” (a

gyerek képes logikai függvényekben gondolkozni).⁵⁶ Ami az elméletekben valóban közös, az a tagolás maga, s kevésbé a tagolt tartalom.

A tagolások gyakorisági eloszlása alapján számszerűen is kimutatható a hármas felosztás preferenciája. Egy gyermeklélektani tanulmányokról szóló összefoglaló tanulmányban⁵⁷ a következőképpen oszlanak meg a számadatok.

Felosztás	2	3	4	5	6–10	11–21
A kísérletek körülményei (feladatok, csoportok)	25	21	10	6	1	2
Feldolgozás (eredmények, konklúziók)	5	29	4	–	1	2

A hármasság ezúttal az adatok feldolgozásában és az elméletalkotásban jut kifejezésre. Egy nyelvstilisztikai kézikönyvben⁵⁸ harmincegy hármas felosztásra tíz kettes tagolás, két négyes, egy-egy hatos és nyolcas felosztás esik.

A háromszög alapvető funkcionális modell az általános jelelméletben és a nyelvtudományban. A háromszög csúcsai azonban gyakran más-más tényezőre utalnak. A sztoikusok nyelvelméletében a jelet alkotó három tényező a kifejezés (jelölő), a jelentés és a tárgy.⁵⁹ Peirce virtuális háromszöge (mely nem szerepel ábrászerűen egyik publikációjában sem) a „jel”-et köti össze a „tárgy”-gyal és az „interpretáló”-val.⁶⁰ Charles Morris háromszöge a jelet hordozó szubsztanciát (vehicle) hozza kapcsolatba a tárggyal és az interpretálóval.⁶¹ A két modell egyezése látszólagos. Peirce „jel”-en elsősorban jelentést ért. Morris „interpretáló”-ja személy (a hallgató vagy az olvasó). Peirce „interpretant”-ja bonyolultabb, ellentmondásosabb: magában foglalja a jel értelmezését, értelmét. Karl Bühler modelljében a háromszög csúcsai a beszélőre, a hallgatóra és az ábrázolt tárgyra utalnak.⁶² A jelet a háromszög egésze képezi.⁶³ Ivor Armstrong Richards a jelet (*symbol*), a gondolatot (*thought, reference*) és a tárgyat (*object*) különbözteti meg és köti össze.⁶⁴

Ferdinand de Saussure a strukturalista nyelvtudomány alapjait megvető előadásai-ban⁶⁵ szembeállítja a nyelvet, *langue*, mint absztrakt nyelvrendszert, a *parole*-l, a beszéddel, a nyelv konkrét, egyedi és egyéni megvalósulási formáival. A *parole* (beszéd) így két fogalmat egyesít: (a) az alkalmi, pillanatnyi aktualizációt és (b) az egyes beszélők jellegzetes (konstans) beszédsajátságait. A *langue/parole* antinómiát a mindkettőt magába foglaló *langage*, nyelvkészség, nyelvi tevékenység oldja fel és alakítja át trichotómiává.⁶⁶ A saussure-i hármasság keretét más-más tartalommal töltötték ki más nyelvészek. Eugenio Coseriu elméletében a *system* „rendszer”, *norm* „norma” és *speech* „beszéd”.⁶⁷

A hagyományos nyelvtan (1) hangtanból, (2) alaktanból és (3) mondattanból áll. Charles Morris rávilágított a beszédhelyzettel, a beszélő és hallgató viszonyával kapcsolatos nyelvi kérdésekre, melyek kívül estek a hagyományos nyelvtan körén. Ezek tanulmányozására a pragmatika lenne hivatott. Ezzel alapjában módosult a hagyományos nyelv(tan)szemlélet, de megmaradt továbbra is a hármas tagozódás. A nyelvtudomány három szektorra oszlik: szemantikára, szintaxisra és pragmatikára.⁶⁸ Az új hagyomány jogosultságát kétségbe vonta Peirce egyik követője. Gérard Deledalle szerint ez a felosztás meghamisítja a jelhasználatra (szemiózisra) jellemző folyamatossá-

got. A valóságban a szintaxis és szemantika, a szemantika és pragmatika nem határolható el élesen egymástól. Erre a szerző szerint csak Sanders Peirce triadikus struktúrája alkalmas: az elsőség (*firstness*), a másodikság (*secondness*), harmadikság (*thirdness*) elmélete.⁶⁹

A nyelvtudomány kereteit az utóbbi évtizedek folyamán kitágította a mondaton túli törvényszerűségek elemzése, a parafrasztikus elemzés és a szövegnyelvészet.⁷⁰ Ez újabb hármassághoz vezetett. A nyelvi jelenségek (1) a szemantika, (2) a pragmatika és (3) a szövegnyelvészet hatáskörébe tartoznak egyes szerzők szerint.⁷¹ A szövegnyelvészet három központi tárgya: a konnexitás, a kohézió és koherencia.⁷²

A nyelv funkciói közül a szerzők rendszerint hármat emelnek ki, ha nem is ugyanazt a hármat:

Karl Bühler (SPRACHTHEORIE, 1934): kifejezés (*Ausdruck*), felhívás (*Appel*), ábrázolás (*Darstellung*);⁷³

Charles Bally (TRAITÉ DE STYLISTIQUE I, 1909): affektív, intellektuális, szociális;

C. F. P. Stutterheim (METAPHOOR, 1941): expresszív, kommunikatív, reprezentatív;

Michael Halliday (*Journal of Linguistics* 3, 1967; 4, 1968): tapasztalati/gondolati (*experiential/ideational*), személyközi (*interpersonal*), szövegi (*textual*);

André Martinet (ÉLÉMENTS, 1967): disztinktív, kontrasztív, expresszív;

Pierre Charaudeau (*Cahiers de Lexicologie* 18, 1971): kijelentő, elbeszélő, érvelő;

S. Y. Kuroda (*Linguistics and Philosophy* 3, 1979): közlő (*communicative*), tárgyiasító (*objectifying*), tárgyilagosa (*objective*);

Immanuel Kant (1970): utaló (*demonstrativ*), emlékeztető (*rememorativ*), előrejelző (*prognostisch*).⁷⁴

Az utóbbi két évtized folyamán előtérbe került a hanglejtéselemzés. A mondatdallamképletet a szerzők többnyire három részre bontják. A mondatdallam törzsből (*body*), fejből (*head*), farkból (*tail*) áll az angol hagyomány szerint.⁷⁵ Otto von Essen szerint a németben központi helyet foglal el a „súlypont” (*Schwerpunkt*), melyet egy előfutam (*Vorlauf*) előz meg, és egy utófutam (*Nachlauf*) követ.⁷⁶ Hasonlóképpen elemzik az intonológusok a holland mondat hanglejtését, mely szerint három tömbből: előkéből, folytatásból és lezárásból áll.⁷⁷ Dinamikus szempontból az indítás, feszítés és ellazulás tagolja három részre a mondat dallamképletét.⁷⁸ A nyomatékeloszlásból kiindulva osztják nekiindulásra, hangsúly előtti szakaszra és hangsúlyhordozó szakaszra a francia mondatdallamot francia fonetikusok.⁷⁹

A szerzők többsége három funkciót tulajdonít a hanglejtésnek, de többnyire más-más funkciót. (Csak a szerzők nevére és a publikáció megjelenésének évére utalok. A források megtalálhatók az *Acta Linguistica Hung.* 39. [1989] kötetében megjelent STATUS AND FUNCTIONS című cikkemben, 53–92. o.):

kifejezés, felhívás, ábrázolás (Faure, 1962; Bühler, 1934 alapján);

egyesítés, kohézió, integráció (Karcevskij, 1931);

lezárás, kérdés, érzelemkifejezés (Romportl, 1957);

strukturális, modális, expresszív hanglejtés (Daneš, 1960);

tagolás, kiemelés, a dallamforma megválasztása (Halliday, 1967);

kulminatív, elhatároló, ún. „modális” funkció (Cruttenden, 1970);

jelentésmegkülönböztetés, érzelemkifejezés, a beszélő jellemzése (Hammerstrøm, 1963);

morpho-szintaktikus, műfajmeghatározó, beszélőt jellemző dallam (Pilch, 1972);

egyértelművé tevés, kiemelés, attitűdök kifejezése (Brizgunova, 1973); integráció, tagolás, jelentésmegkülönböztetés (Hazaël-Massieux, 1974); paralingvális (tartalmak kifejezése), határjelzés, modális (Ehlich, 1980); kötés/tagolás, tematikus (előkészítő), rematikus (konkluzív) (Rossi, 1980).

Feltűnő a hármas dominancia a szovjet hanglejtéskutatás eredményeit ismertető munkában.⁸⁰ A felosztások szempontjaitól eltekintve a következő gyakorisági eloszlást kapjuk:

Tagolás	2	3	4	5	6	7	8
Gyakoriság	62	105	23	6	4	1	2

Még gyakoribb talán a hármas felosztás az esztétikában és irodalomelméletben. Arisztotelész esztétikai alapkategóriának tekinti a hármas tagolást. A klasszikus retorika a tragédiát három részre bontja a költői gyakorlattal tökéletes összhangban. A tér, az idő és a cselekmény hármasságát mint klasszikus alapszabályt követi a XVII–XVIII. századi dramaturgia, Ephraim Lessing HAMBURGI DRAMATURGIÁ-jának megjelenéséig (1769). Az „epikus hármasság”⁸¹ az elbeszélő műfajok alaptörvénye.⁸² Az irodalomtörténet hagyományosan három műfajt különböztet meg: a lírát, az epikát és a drámát. Három tételből áll a szonáta, a szimfónia (expozíció, kidolgozás, reprise). A tragikus és komikus drámai művekben rendszerint háromszögű családi, baráti vagy társadalmi kapcsolat kelti a feloldásra váró feszültséget.⁸³ Walter Koch háromdimenziós modell alapján elemzi a költői művek szerkezetét: topikus (tartalmi), metrikus és stilisztikai szempontból.⁸⁴

Az ókori retorika három stílusnemet ismer: alacsonyabb vagy könnyebb stílust (*genus humile, subtile, tenue*), közepes stílust (*genus medium, mediocre, floridum*) és magas vagy magasztos stílust (*genus grande, sublime, grandiloquus*).⁸⁵ A középkori retorika a három stílusnemet társadalmi rétegekkel, a jobbágyssággal, városi polgársággal, nemességgel hozta kapcsolatba.⁸⁶ Újkori szerzők más-más tartalommal töltik meg a hármas keretet.⁸⁷ Diderot, klasszikus hagyomány alapján, az esztétikai értékeket az igaz, a jó és a szép hármasságára vezeti vissza.⁸⁸ Mások három-három stílusfajtaát különböztetnek meg a helyzetnek, a szöveg funkciójának és műfajának függvényében, és három csoportra osztják a stílusdefiníciókat.⁸⁹

Háromszögű modellel képezi le a metaforát Ivor Armstrong Richards. A szimbolizáló kifejezést *vehicle*-nek, jelhordozónak nevezi, a szimbolizált tárgyat (Berkeley alapján) *tenornak*, s a kettő közös alapja a *ground*.⁹⁰ Ezt a modellt követi többnyire az irodalomtudomány. Gyakori a metaforák hármas felosztása. Arisztotelész a metaforák terjedelméből kiindulva írja: „a [jelentés-] átvitel hol a nemtől (*genus*) halad a faj (*species*) felé; hol a fajtól a nem felé; hol fajtól fajig halad”, „vagy valamiféle analógián alapul”, teszi hozzá (POÉTIKA, 1457b). „A metafora megszületik, él és elhal.”⁹¹ Ezt a szemléletet tükrözi (1) a produktív, nem idiomatikus, (2) idiomatikus, de még áttetsző és (3) az élettelen metaforát tartalmazó idiomatikus kifejezések megkülönböztetése.⁹² Kognitív szempontból állítható szembe (1) a szokatlan valóságot kifejező, (2) a még ismeretlen valóságot felfedező és (3) a valóságtól független metafora.⁹³ Funkcionális szemléletnek felel meg (1) a naív, mindennapos, (2) célszerű, céltudatos és (3) a technikai célt (osztályozást, megkülönböztetést) szolgáló metaforák különválasztása.⁹⁴ A metafora az enigmával és allegóriával képez hármast a klasszikus retorikában.⁹⁵ Három tényezőhöz vezetett a metafora és a mítosz kapcsolatának faktoranalízise.⁹⁶

A hármasság a tudományos irodalomban többnyire csak keretül szolgál. De lehet

tartalom is, ideológiai alap. Így a tézis, antitézis és szintézis dialektikája Fichte, Schelling és Hegel filozófiájában. Ez a hármasság határozza meg a gondolat és ezáltal a világ alakulását Hegel filozófiai rendszerében. (A tézist és antitézist feloldó szintézis maga is háromrétű, mivel a feloldást jelölő *aufheben* három tevékenységet fog egybe: a megszüntetést, a megtartást és a magasabb szintre emelést.)

A hármasság egyeduralma jellemzi a Peirce filozófiai elméleteiből kiinduló jelenkori szemiológiai elméleteket.⁹⁷ Peirce kategóriastruktúráiban gyakori a másod- vagy harmadfokú (kétszeres, háromszoros) hármas tagolás. A rendszer három alapkategóriára épül, melyet Peirce elsőségnek (*firstness*), másodikságnak (*secondness*), harmadikságnak (*thirdness*) nevez. A harmadikságot egyebek közt a trichotómia, hármas tagozódás jellemzi. Arra készíttet, hogy a jeleket három szempontból vizsgáljuk: a jeleket önmagukban, a jelzett tárgyhoz való kapcsolatukban és az interpretálással kapcsolatban. Bármelyik szempontból indulunk ki, újabb hármas felosztáshoz jutunk. Így például a jel háromféle viszonyban állhat a jelzett tárggyal: a kapcsolat hasonlóságon (megfelelésen) alapul, ez az ikon, valamilyen függőségen (okozati összefüggésen), ez az index és kizárólag társadalmi megállapodáson, ez a szimbólum.⁹⁸ A hasonlóság maga is háromféle lehet és így tovább. A trichotómia nem esetleges tényező, hanem Peirce jelelméletének ideológiai alapja: kiindulópontja és célja. Peirce szenvedélyesen kereste és alkotta a triádokat még mielőtt jelelmélettel foglalkozott volna. Lapok halmazát töltötte meg hármas csoportokkal.⁹⁹

5. A hármas tagolás mint gondolkodási forma

Ha elvetjük azt a – kevéssé plauzibilis – feltevést, hogy a világ jelenségei valóban alá vannak vetve a hármasság törvényének, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy nem csak a mítosz, a mese, a dráma alakulását, tagozódását befolyásolja a 3-as szám varázsa, tudattalan élménymagja. Kisugárzik a tudományos elemzésre, elméletalkotásra is. Ez voltaképpen nem meglepő és nem is nyugtalanító. A tudományos alkotás is „ihletett”, nem nélkülözheti sem az ösztönforrásokat, sem azokat a metaforákban, szimbólumokban még jelen levő nyelv előtti mechanizmusokat, melyekből leszűrődött a valósághoz igazodó racionális gondolkodás. „*A gondolkodás egyike az emberiség legnagyobb örömeinek*”, mondja Brecht Galileije. A filozófus, a történész, a nyelvész a mesemondónál, a költőnél szelektívebben – ha nem is ritkábban – használja a gondolatalakzatokat. A hármas tagoláshoz akkor folyamodik, ha úgy látja, hogy ezzel közelebb jut valamilyen törvényszerű összefüggéshez, melyet elleplez a konkrét jelenségek véletlenszerű sokfélesége.

A szerző tudja és nemegyszer jelzi is, hogy a javasolt elrendezés ideiglenes, első megközelítés: „legalább három oka van”, „legalább három tényezőtől függ”, „legalább három réteget különböztethetünk meg”, „három emelek ki ezek közül”,¹⁰⁰ „három pontban foglalható össze”. Az ideiglenességet húzza alá a feltételes mód, a „lehet(ne)” vagy a „javasolok, javasolnék”. Egy sok szempontból érdekes és értékes XIV. századi allegorikus tankölteményben uralkodó hármas tagolással kapcsolatban írja a mű újrafelfedezője: „*A fejezetek hármas tagolása dominál. Ennek három oka is lehetne.*” A jelenségek, lehetőségek sokaságából néhány kiemelkedni látszik. Ezt jelzi a triádot gyakran kísérő „legfőbb”, „legnagyobb”, „kiemelkedő” jelző. A költői szabadság keretében Friedrich Schlegel három korszakalkotó jelenséget emel ki a századot formáló események sokaságából: a francia forradalmat, Fichte tudományelméletét és Goethe WILHELM MEISTER-ét.¹⁰¹

A kontinuum tagolása (digitalizálása) szükségképpen többé-kevésbé önkényes művelet. Ezzel eleve szabadabb teret biztosít a szubjektivitásnak. Szabadabban érvényesülhet a hármasság vonzereje. Semmi akadály, hogy három fázisra bontsuk a manuális gesztust: a mozdulat előkészítésére, végrehajtására és a nyugalmi helyzethez való visszatérésre.¹⁰² A hármasság tagolás megkönnyíti a tájékozódást, az adatok kezelését. A szerző megkönnyítheti a bináris tagolásból adódó nehézségeket egy átmeneti kategória felállításával. Saussure a germán mitológiával foglalkozó kéziratában eltér a nyelv-tudományi előadásáiban uralkodó bináris elvtől. Három csoportra osztja a mítikus elbeszéléseket. A kétségtelenül történelmi tényeken alapuló (DIETRICH-EPOSZOK) és a merőben mítikus (TRISZTÁN ÉS IZOLDA) elbeszélések mellett felállít egy átmeneti kategóriát, melyben a valóság a mítoszsal elegyül (SIEGFRIED-LEGENDA).¹⁰³ Otto Jespersen a tagolt (*articulate*) és tagolatlan (*inarticulate*) mondatok közé iktatja a félig tagoltakat (*semiarticulate*).¹⁰⁴ Szükségesnek látszott egy közbülső fok (*intermediate state*) felállítása a nyelvileg helyes (*grammatikus*) és helytelen (*agrammatikus*),¹⁰⁵ a normális és a depresszív lelkiállapot között.¹⁰⁶ Más kutatók a fokozás hármasságából kiindulva három csoportra osztják normalitás szempontjából az embereket: (1) egyéni problémákkal küszködő betegek, (2) a „normálisoknál” betegebb neurotikusokra és (3) a legbetegebb elmebetegekre.¹⁰⁷ Háromféle földminőség megkülönböztetését engedi meg az óegyiptomi nyelv.¹⁰⁸

A hármasság – ha nem „rendszeres”, ha nem képezi a gondolkodási rendszer alapját – nem köti a kutatót. Arisztotelész eredetileg a szillogizmusok három fajtáját különbözteti meg. A triádot később egy negyedikkel egészítette ki.¹⁰⁹ A nyelvész-fonetikusnak túl kell jutnia az első megközelítésként elfogadható hármasságon. A mindennapi életben hasznos lehet a magas, az alacsony és a középmagas termetűek, a nagy, a kicsi és a közepes méretű tárgyak megkülönböztetése. Ha időtartamról van szó, a fonetikus objektív, funkcionális ismérveket keres. Annyi fokozatot különböztet meg, mint maga a nyelv. A magyar nyelv nem szolgáltat alapot arra, hogy háromféle időtartamot különböztessen meg. Akárhogyan nyújtjuk, rövidítjük is az *o*-t, nem tudunk a *kor* és a *kór*, a *por* és a *pór* közötti közbülső szót előállítani. Egyes nyelvek, a rokon nyelvek közül az észti teszi csak jogosulttá a három időtartam megkülönböztetését, lehetővé téve hármasságigényünk kielését.

A két szélső és egy közbülső kategória felállítása több a hármasság egyik eseténél. Magában is gondolatalkotás – mely összefügghet a szülők között álló gyerek képzetével. Önálló gondolkodási forma, a valóság felfogásának és leírásának sajátos emberi módja. Az arany középút keresése túlmegy a triadizmuson, ha talán nem független is tőle. Érdekes és lényeges, hogy a centripetális „középpreferenciát”, Hermann Imre kísérletei és az ezeken alapuló elmélete szerint, megelőzi a centrifugális „periferikus preferenciát”, a sorozatok szélső tagjainak választása.¹¹⁰

A hármasság ösztönös keresése a kutatás javára válhat: az eleve adott hármasság keretében az üres hely kitöltéséhez, egy hiányzó harmadik tag felfedezéséhez vezethet. A protonok és neutronok egyfelől az atommagot alkotják, másfelől a különösen tömör neutroncsillagokat. Vajon valóban kitöltetlen-e a hely a két véglet között, merül fel a kérdés. A kutatók feltevése szerint a „különös quarkok”-ból álló anyag (*strange quark matter*) lehetne a közbülső láncszem.¹¹¹ A csak *igaz* vagy *hamis* kijelentést ismerő bináris logikát differenciálja a háromértékű logika, melynek jó hasznát látja a nyelv-tudomány is.¹¹² Az állító és tagadó ítéletek melletti üres helyet tölti ki a logikában a limitatív vagy végtelen ítélet.¹¹³ Karl Bühler a csecsemőnél és állatoknál megfigyelt két ellentétes

magatartást, a pozitív odafordulást és a negatív elfordulást a negatív odafordulással egészítette ki;¹¹⁴ a külvilág és a kisgyerek belső világa közötti átmeneti tér (*transitional space*) kimutatása és értelmezése új dimenzióval gazdagította a pszichoanalitikus fejlődéslélektant.¹¹⁵ Otto Weisgerber nyelvelméletében a külvilág és belső világunk között helyezkedik el a kettő interferenciájából adódó „szellemi közbülső világ” (*geistige Zwischenwelt*).¹¹⁶ Locke, miután szembeállította a természeti tárgyak elemzését (*Physica*) és a mesterséges tárgyak tanulmányozását (*Practica*), a kettőt kiegészíti az ismeretek megszerzéséhez és átadásához nélkülözhetetlen jelek tanulmányozásával (*Sémeiotiké*).¹¹⁷ Ezzel megalapozza a három századdal később kialakuló jeltudományt.¹¹⁸

A hármas tagolás olyan alapvető gondolkodási formák kialakításához vezetett, mint a geometriában a háromszög, a matematikában a hármasszabály vagy a logikában a három lépésből álló érvényes következtetés, „Szókratész ember – az ember halandó – Szókratész halandó”.¹¹⁹ A kontroll gyengülése, az esztétikai szempont dominálása téves szillogizmusokat is eredményezett. Az ókori retorikáról szóló klasszikus kézikönyvében Heinrich Lausberg utal olyan esetekre, amikor a kategorizálásnál a szerzők eltávolodtak a valóságtól a hármas felosztás kedvéért.¹²⁰ J. L. Austin közkeletűvé vált beszédaktus-háromságát szűknek, indokolatlannak érzik egyes kutatók.¹²¹ „Nem boldogulok a hegeli filozófia hármaselvéből adódó alaptörvényekkel”, panasolja esztétikájában Gustav Theodor Fechner.¹²² Ilyenkor feltehető, hogy a gondolkodási forma visszaváltozott gondolatalakzattá, anélkül hogy az ismétlési kényszernek engedő kutató ezt észrevette volna. Érthető, hogy mint gondolatalakzat esztétikai hatást vált ki az olvasóban, akit elringat „a hegeli dialektika 3/4-es üteme”.¹²³ Az olvasó bizonyos mértékig várja – ha nem várja is el – az alakzatoknak megfelelő struktúrákat. Freud egy ízben bocsánatkérően fordul (fiktív) közönségéhez: „Gondolom, csalódást okoz önöknek, hogy a tudatosság három minősége nem alkot három harmonikus párt a lelki apparátus három tartományával.”¹²⁴ (A két egymásnak meg nem felelő kettős hármasság már önmagában véve is kielégíthette a fiktív közönséget.)

A hármas egységekhez való kötődés következtében háttérbe szorulhat vagy elkerülheti az író figyelmét egy negyedik, ötödik tényező. Hegel ternáris rendszerében egybefogja a metaforát, a (költői) képet és hasonlatot. Mindhárom harmadik helyre szorul az első helyen álló rejtvény és a másodikban szereplő allegória mellett.¹²⁵ Ez az egybefogás nem mozditja elő a kétfajta költői képalkotásnak, a metaforának és a hasonlatnak kontrasztív vizsgálatát. Hegel három korszakra osztja az eszme dialektikus fejlődését. Az elsőben, az ókori Kelet korában, az eszme keresi önmagát. A második, a klasszikus ókor, tökéletes harmónia korszaka. A harmadik a romantikus kor, mely a középkort és a polgáriság korát foglalja magába.¹²⁶ Ezúttal nem érezzük meggyőzőnek a feudalizmus és kapitalizmus egybefoglalását, és kielégületlenül hagy, hogy az eszme fejlődése a mi időnk előtt lezárult.

Az adottnak érzett háromváltozós struktúra mint zárt keret nem hat ösztönzően a további tagozódás tanulmányozására. Bach, Beethoven és Brahms mint a zene történetének három nagy csúcsa szerepel Koch Lajos Brahms-bibliográfiájában (megjelent a Fővárosi könyvtár 1942-es évkönyvében). Az olvasó joggal gondolja, hogy további, alliteráló, nem alliteráló, nem kevésbé kiemelkedő „csúcsokkal” egészíthetné ki a triumvirátust.

Laza fogalmak, gondolkodási hibák megkönnyítik a hármas csoportok formálását. Vagy talán helyesebben: a hármas tagolásra való spontán törekvés gyakran csábíthatja tévútra a gondolkodást. Rögtönzött beszédekben a szónok, hogy az eleve adott hármas

keretet kitöltse, gyakran szerepeltet szinonim főneveket, igéket, melléneveket az első és a második vagy a második és harmadik helyen. „*A demokrácia becsület, tisztesség és szótartás*”, mondta egy beszédében 1947-ben Peyer Károly. Az első két főnév fogalomköre fedi egymást, a harmadik eleme az elsőnek vagy másodiknak. Ez a rejtett szintváltás még nyilvánvalóbb egy (ugyanakkor elhangzott) másik beszédben. „*Akié az újság, akié a sajtó, akié a rádió, azé a hatalom*” (Dr. P. Gy. ügyvéd, 1947). Az első tag, „újság” (napilap), kétségtelenül beletartozik a második tag, a „sajtó” fogalomkörébe.

Szintváltásra sor kerülhet nyomtatott szövegekben is. Az író szintet vált: feljebb vagy lejjebb lép a logikai hierarchiában. Du Marsais a NAGY ENCIKLOPÉDIA-ban (1772-ben) megjelent CONSTRUCTION című tanulmányában a nyelvtani szerkezeteket három részre osztja: (1) egyszerű (szó szerint érvényes) kijelentésekre, (2) képes kifejezésekre és (3) szokásos (*construction usuelle*) szerkezetekre. Két szempont interferál: a kijelentés szokványossága egyfelől a kijelentés szó szerinti vagy átvitt (metaforikus/metonimikus) értelmezése másfelől.¹²⁷ Opitz poétikájában a lexikális stílust elemezve három kritériumot állapít meg: a szavak eleganciája, a szó összetétele és méltósága.¹²⁸ A stílus szintről alaktanira vált át, majd visszatér a stilisztikai szintre.

Egy nyelvelméleti mű háromféle „lehetséges világ”-ot (fogalmi univerzumot) különböztet meg: (a) az egyéni tartományt (*individual domain*), (b) a térbelit (*set of points*) és (c) az időbelit (*set of moments*).¹²⁹ Az egyéni tartomány, melybe egyebek közt a tulajdonnevek, az utalások (*indexical expressions*) tartoznak, nem zárja ki sem a térbeliséget, sem az időbeliséget. Ez az „első világ” nincsen a másik kettővel azonos fogalmi szinten.

Julia Kristeva A KÖLTŐI NYELV FORRADALMÁRÓL¹³⁰ című munkájában a háromtagú PHILOSOPHIE, PSYCHOANALYSE, THÉORIE fejezet címében a harmadik magában foglalja az elsőt és a második felét, a pszichoanalitikus elméletet. Tegyük hozzá, hogy a cím több költői szabadságot enged meg, mint a szöveg. Joseph Greimas háromféle szemantikai egységet különböztet meg: (1) a szavak mondatbeli szerepéből adódó vonzatot, (2) a lexikális predikátumot, mely megfelel a szavak jelentésének, és a retorikai predikátumot, mely a mondatok közötti összefüggéseket határozza meg.¹³¹ A felsorolásban egymás mellé kerül egy izolált szintaktikai tényező, a szavak jelentése és a szövegszerkezet. A másodikat és harmadikat a „predikátum” hozza közös nevezőre, mely nem illeti meg a másodikat, és csak metaforikus kiterjesztéssel vonatkoztatható a harmadikra.

Georges Faure az ACCENT [hangsúly], RYTHME ET INTONATION címet adta egyik cikkének.¹³² Az első tag beletartozik a második fogalomkörébe: a hangsúlyeloszlás a ritmus szerves része. Egy szemiotológiai tanulmány háromféleképpen kódolt (tolmácsol) tartalmakkal foglalkozik: „*lexikális, kinetikus és paraverbális információval*”.¹³³ A második részhalmaza a harmadiknak. A hangos közlést és gesztusokat osztja funkcionális szempontból három részre egy másik szerző: (a) ábrázoló (*referential*), (b) kifejező (*expressive*) és (c) prozodikus elemeket (*groups*) különböztet meg;¹³⁴ a funkciókról a kifejezőeszközökre térve át.

Meggyőzően hangzik s mégis vitatható az *expression, suppression, impression* hármasága Otto Jespersen A NYELVTAN FILOZÓFIÁJÁ-ban.¹³⁵ Az első kettő a közlemény explicit (*expression*) és implicit (*suppression*) elemeit állítja szembe, majd a harmadik funkció (*impression*) esetében, a közlés módozatairól letérve, a hallgatót állítja előtérbe, akinek a közlemény szól, tekintet nélkül a közlés módozataira.

Egy gyermeknyelvvél foglalkozó nyelvpszichológus leírja, hogy anyagát három szempont szerint válogatta; (1) amikor egyedül volt a gyerek, (2) amikor felnőttekkel

volt és (3) különböző napszakokban.¹³⁶ A harmadik nem feltételezi, de nem is zárja ki sem az első, sem a második körülményt.

Szemponyváltással alakul át a motivált (ikonikus) és önkényes jelek kettőssége hármassággá azzal, hogy a szerzők a „konceptualitást”, a valóság adekvát fogalmi elemzését az ikonicitás inverzének tekintik.¹³⁷

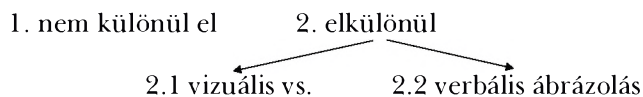
Ikonicitás	Önkényesség	Konceptualitás
Jel ↓ Tárgy	0	Forma ↓ Tartalom

A struktúra, antiszimmetriája alapján, tökéletes gondolatalkizat képez; a szimmetria keresése vezethette a fogalmi elemzést hamis vágányra. Valójában a fogalmi elemzés helyessége vagy helytelensége független a nyelvi jel hangalakjának indokoltságától vagy önkényességétől.

Megkérdőjelezhető a „három lehetséges világ” megkülönböztetése is. A SZAVAK ÉS VI-LÁGOK szerzője¹³⁸ szerint (1) a történeti lehetőségek (*historical possibility*) világa szemben áll (2) a hipotetikus fejlemények, a „mi lett volna, ha” világával (*counterfactuals*), s mindkettő szemben áll (3) az elbeszélések, mesék világával. Ez utóbbi, fűzi hozzá a szerző, olyan tág, hogy magába foglalhatja az első kettőt is (77–79. o.). Az elbeszélés keretében kétségtelenül szerepelhetnek ugyanazok a (lehetséges és kontrafaktuális) feltételes állítások, mint az elbeszélés keretén kívüli valóságban. Ebből nem következik, hogy a valóságos események világa egybeesne a mesék világával. Az következik csak, hogy a három világ egymás mellé rendelése indokolatlan volt, szempontváltáson alapult.

Ez a tévesztés – feltéve, ha nem tekintetem tévesen annak – átvezet a hamis hármasságok egy másik kategóriájába. A hármasság kétszeres kettősséget leplez: a kétféle lehetőség (*casus realis, casus irrealis*) kettősségét egyfelől, a valóságos események és az elbeszélés kettősségét másfelől. A kétféle lehetőség egyaránt előfordul (bennfoglaltatik) a mesevilágban és az elbeszélésen kívüli valóság világában. Egy szemiotikai tanulmány, a jelek ontogeneziséről szólva, három kategóriát állít fel: (1) konkrét reprezentáció (a jel és a jelzett tárgy még nem különült el), (2) ideografikus (képes, vizuális) reprezentáció, (3) verbális reprezentáció.¹³⁹ Kétszeres bináris tagozódást leplez a hármasság felosztás.

A jel és jelzett tárgy

A kijelentés és kérdés szembenállását tompítja (a) az eldöntendő (bináris) kérdések, (b) kiegészítendő (kérdő névmással bevezetett) kérdések és (c) kijelentések modális hármása.¹⁴⁰ Ugyanakkor megkönnyítheti az (a) és (c) kategória szerkezeti analógiájának kiemelését.

Hermann Paul megkérdőjelezi a kijelentő, kérdő és felszólító mondatok hagyományos hármasságát. Paul szerint valójában kétszeres kettősségről van szó. Mind a kijelentő, mind a felszólító mondatnak van kérdő párja.¹⁴¹

Noam Chomsky generatív nyelvtanelméletével foglalkozó munkájában Lilian Haegeman Chomskyt követve névszói szerkezetek három fajtáját különbözteti meg: az anaforát, a névmást és az ábrázoló jellegű (*referential*) kifejezéseket. Anafora a visszaható névmás (*reflexives*) és a kölcsönös névmás (*reciprocals*), ábrázoló (*referential*) minden valóságra utaló (tartalmas) kifejezés.¹⁴² Mind az anaforát, mind a névmást az ábrázolóképeség (tartalmasság) hiánya jellemzi. A kettő egyaránt szemben áll a tartalmas, referenciális kifejezésekkel (főnévvel, melléknévvvel, igével, határozószóval). Ezt az első bináris oppozíciót differenciálja, követi második lépésként az anafora és a névmás megkülönböztetése. A hármasság elmossa a logikai hierarchiát: a kétszeres kettséget.

Tanúja lehettem egy vitának, amikor az egyik felszólaló rámutatott arra, hogy az egymás mellé rendelés elhomályosítja a logikai hierarchiát. Az előadó pszichoanalitikus „*a szimbólum, az eltolás és a kondenzálás hármasságáról*” beszélt. Nem lenne helyesebb azt mondani, vetette ellen egyik kollégája, „*hogy az eltolás és kondenzáció hozzák létre a szimbólumot?*”

6. Perspektíva

Sem a klasszikus, sem a modern retorika nem foglalkozott a hármassággal, mint alakzattal. Nem tanulmányozta, tudomásom szerint, a lélektan sem a hármasságot, mint gondolkodási hibák eredőjét vagy forrását. Így nem vetődött fel a kérdés: hogyan viszonylik a hármasság mint gondolatalakzat a hármasságon alapuló gondolkodási formákhoz. Mondhatjuk-e, hogy a gondolatalakzati formák háttérében ezúttal – vagy ezúttal is – meghúzódik az eredetibbnek tekinthető gondolatalakzat, és hogy a gondolkodási hibák egyik forrása éppen abban áll, hogy a gondolkodási forma regredál, visszaváltozik a valósághoz tökéletlenül igazodó alakzattá?

Érdekes tudománytörténeti feladat lenne tudományáganként megvizsgálni a fogalmi differenciálódás és a numerikus gondolatalakzatok (diádok, triádok) kapcsolatát, viszonyuk alakulását az idők folyamán. Valószínűnek és ésszerűnek látszik, hogy a kutatás korai fázisában az alakzatok, így a numerikus alakzatok is, nagyobb szerepet játszanak, akár csak a fogalom kialakulását megelőző, a tudatos felismerésnek elébe siető metaforák.¹⁴³ A metaforák a fogalmak tartalmát előlegezik, az alakzatok a fogalmak rendszerét. Kémiai ismeretek híján felszíni ismérvek és kontrollálatlan (tudatelőttes és tudattalan) mitikus tartalmak alakítják ki a világképet és ezen belül az elemek tanát: a keretet az alakzatok szolgáltatják. A hármas tagolás a skolasztikus grammatika, retorika és filozófia legfeltűnőbb felszíni sajátja. A szent hármasság jegyében, „*mennyei grammatiká*”-ban¹⁴⁴ foglalja költői egységbe a középkori világszemléletet Dante ISTENI SZÍNJÁTÉK -a. Krisztus földi életének harminchárom évére emlékeztetve áll 33 énekből a trilógia mindhárom része, a POKOL, a PURGATÓRIUM és a PARADICSOM. „*Dante aláveti magát a számok törvényének, melyben a világmindenség szerkezetét meghatározó isteni ritmust lát*”, írja Emile Mâle.¹⁴⁵

Paleográfusok rámutattak arra a meglepő, de kétségtelen tényre, hogy az írásjelek osztályozására szolgáló hét triád¹⁴⁶ messzemenően független az írásjelek készletében, a jelek funkciójában bekövetkező változásoktól.

Az újkori elméletekben is önkényesen eluralkodhat a hármasság. Peirce-t sokáig kínozza a gondolat, hogy valamiféle kényszer hatására kötődik a fogalmi triádokhoz, amíg ki nem vetítette a valóságra belső kötöttségét, és nem jutott arra a meggyőződésre, hogy a hármas felosztás akkor is indokolt, ha torzításhoz vezet.¹⁴⁷

A cikk tárgyánál fogva háttérben maradt a páros, bináris tagolás. Roman Jakobson

munkáiban a bináris elv az uralkodó. Így például a trópusok hagyományos hármas tagolását – *metafora, metonímia, szüinekdoché* – a metafora és metonímia ellentéte váltja fel. Fonológiai rendszere szigorúan bináris: a beszédhangokat differenciális jegyek jelenléte vagy hiánya (+/–) különbözteti meg. Igaz vagy hamis kijelentéseket (ítéleteket) különböztet meg a matematikai logika. Az idegsejtek két lehetséges állapotát (aktivitás, nyugalmi állapot) különbözteti meg az idegfiziológia. A binaritáson, szembenálláson alapul az antitézis az alakzatok világában. Az ellentmondás a dinamika forrása, a mozgás és fejlődés feltétele a dialektikus filozófia szerint. A szembeállítás, az ellentétek kiélézése az agresszió kifejezési formája. A belső ellentmondások kivetülése a Jó és a Rossz harca a mítoszokban és a mesevilágban.

A hármas tagolást nemcsak a binaritással párhuzamosan, de ezen túl, más alakzatokkal kapcsolatban kell értékelni. Az egyes mondatokban a véletlenül gyakoribb a hármasság és az alliteráció találkozása. Idéztem már egy-két ilyen példát. Egy szemiotikai tanulmányban olvassuk, hogy a nyelven túli (nem verbális) kommunikációnak három dimenziója van: „*cause, context and content or the source, the situation and the signification* [kauzalitás, kontextus, tartalom vagy forrás, helyzet, jelentés]”.¹⁴⁸ A szövegnyelvészet három, alliteráló szóval jelzett, központi tényezőre irányul: *konnexitás, kohézió és koherencia*.¹⁴⁹

Jóval lényegesebb a hármasság és más gondolatalakzatok kapcsolata.¹⁵⁰ Tudjuk, hogy Peirce számára a hármasságon alapul a jel tudomány. Azt is tudjuk, hogy a jelviszonyt végtelen regresszió és végtelen progresszió formájában képzelte el. A jel által megjelölt tárgy maga is jel, és önmagán túlmutatva újabb jelre utal:¹⁵¹ a jelviszony harmadik tagja, az „interpretáló” „nem egyéb, mint a soron következő reprezentáció, mely átveszi és továbbadja az igazság fátylóját. Íme, egy újabb végtelen sor”.¹⁵² A hármasság Peirce számára spirális, önmagába visszatérő görbe – azaz reddíció, a klasszikus retorika terminológiája szerint. Ugyanakkor a minduntalan megújuló hármasság az *a b c...m* képletű *gradációnak* felel meg. Lehet, hogy Peirce univerzumában fűződik a reddíció és gradáció a hármassághoz. Az is feltehető, hogy a három alakzat funkcionális szempontból összefügg egymással, és hogy lelki forrásaik részben azonosak.

A megoldásra váró kérdések sorát veti fel a gondolatalakzatok, gondolkodási formák és társadalmi formák – megint csak három tényező – kapcsolata és interferenciája. Olykor látni vélünk egy-egy összekötő szálat. Peirce univerzumában nincsenek tárgyak, minden tárgy jellel minősült át.¹⁵³ Jelek világában éltek az írástudók a középkorban, amikor a legnagyobb szaktekintélyek azt tanították, hogy nemcsak a BIBLIA minden mondatának, minden szavának van titkos értelme, de rejtett isteni üzenetet tolmácsolnak, tartalmaznak a természeti jelenségek is, a mindennapiak, akárcsak a rendkívüliek.¹⁵⁴ A középkori „*scriptura*” tana újraéled a barokk misztikában, majd a német romantika idején.¹⁵⁵ De a jelek mágikus világában éltek már a törzsi társadalmak is.¹⁵⁶

Egy kommentátor Peirce mély vallásosságával hozza összefüggésbe a fogalmi szintre átvitt háromságot: „*Lehetséges, hogy a triádikus gondolkodásra való hajlandóság szilárd vallásos érzéseiből következik (az első triádok egyike az Anyag, Szellem, Isten volt).*”¹⁵⁷ Peirce a világmindenséget átszövő hármasságon alapuló jelrendszerben „*Isten létének bizonyítékát*” látta.¹⁵⁸

Ha Charles Sanders Peirce művében a hármasság alakzatát a reddícióhoz és gradációhoz fűző szálat követve eljutunk is Peirce művének egyik szubjektív ideológiai komponenséhez, ez a feltételes felismerés aligha könnyíti meg más tartalmú, más körökben, más körülmények között keletkezett művek „triadomániájának” értelmezé-

sét. Az is kérdés, hogy mennyiben könnyíti meg Peirce hirtelen európai sikerének megértését. Húsz-egynéhány évvel ezelőtt Emile Benveniste úgy látta, hogy a három jelfajta – *ikon, index, szimbólum* – megkülönböztetése volt az, ami Peirce hatalmas művéből maradandónak bizonyult.¹⁵⁹ 1990-ben jelenik meg az első egészében Peirce-nek szentelt francia mű, Gérard Deledalle *LIRE PEIRCE AUJOURD’HUI (PEIRCE MAI SZEMMEL)*. A francia (tudományos) közvélemény kései felébredésére utal cikke címében a könyv ismertetője.¹⁶⁰ További kérdés persze, hogy mennyiben van része, hogy egyáltalán van-e része az alakzatokban kifejeződő ideológiai konstrukciónak a peirce-i mű reneszánszában.

A kérdés és a megkérdőjelezés már csak azért is indokolt, mivel a kettősség nagyobb szerepet játszik a mai tudományos köztudatot formáló elméletekben – az információ-elméletben, a formális logikában, a generatív grammatikában –, mint a hármasság. Ez nem teszi eleve feleslegessé, hogy ebben az esetben is keressük a gondolatalakzatok, gondolkodási formák alakulását befolyásoló és részben meghatározó társadalmi komponenseket. A jeltudomány legelterjedtebb folyóiratában, a többször idézett *Semiotikában* olvastam ezzel kapcsolatban egy elgondolkoztató cikket. A szerző a művészetek minden fajtájára alkalmazható jelelmélet szabályaira tesz tizenkilenc oldalon javaslatot.¹⁶¹ Az „első szemioesztétikai alapelv” szerint „*érezkelhető tárgy csak meghatározott szintaktikai tér keretében értelmes (rendelkezik jelentéssel)*”. A második alapelv: „*csak az alakként érzékelt jelenség (Gestalt) válhat jellé (így a háttérből kiváló forma)*”. A harmadik tétel azt szögezi le, hogy „*minden szintaktikai térnek ideológiai bázisa van*”. Az alapelvek gyors felvázolása után a szerző a modern művészet alakulását elemzi. A modern költészet, festészet, zene lényege a fenti alapelvek tagadásában áll a szerző szerint. A pozitív szintaxist negatív szintaxis váltja fel. A mű a háromdimenziós pozitív térből kilépve két-dimenziós negatív térben helyezkedik el, mely eleve feloldja a konfigurációkat és a jelentést. („[A kifejezés] *nem érzékelhető alakként, és nincsen értelmezhető jelentése.*”) A jelentés felszámolásával válik közvetlenül érzékelhetővé a negatív tér, a festészet esetében a kétdimenziós vászon és a vásznon a vonal, a tér, a szín, mely nem értelmezhető már alakként. „*Ez [a fejlődés] absztrakciónak tekinthető, mintha logikai szimbólumok, számok lépnének, mondjuk, az almák helyére*” (246. o.), devalorizálva a „valóság”, a „jelenlét” prioritását (245. o.).¹⁶²

A cikk érdeme vagy érdeke (számomra), hogy rávilágít a binaritás, a kettősség egyik ösztönkomponensére, az ana-lízisre, a felbontásra és lebontásra való törekedésre. Freudot az első világháború neurológiai tapasztalatai, így a traumatikus neurózisokra jellemző spontán ismétlési kényszer vezették ahhoz a feltevéshez, hogy van a primernek tekintett konstrukcióhoz, szintézishez vezető örömelemnél ősbibb, elsődlegesebb ösztöntörekvés, a felbontás, a de-strukció, a rombolás vágya, mely a fejlettebbtől a korábbihoz, elemibbhez, végső soron a szervestől a szervetlenhez vezet.¹⁶³

Ugyanakkor kiemeli a szerző, hogy a jelentéshordozó pozitív szintaxist felbontó negatív szintaxis maga is rendszer (248. o.), mely a pozitív szintaxis ellenpólusaként dialektikus rendszert alkot vele. Ha lebontja is a jelentést, van valami hatása (*impact*): felrúzza, felszabadítja az érzéki élményeket (249. o.). Ennyiben ellenlábasa az ismétlési kényszeren alapuló hagyományos művészeteknek, új információt hoz. A hozama akkor válik kérdésessé, amikor a negatív alkotás maga is az ismétlési kényszer hatása alá kerül, és ezzel elhal a pozitív és negatív szint közötti dialektikus játék.

Egy ponton találkozik Peirce önmagába visszatérő spirális modellje a pozitív struktúrák felbontásához vezető negatív struktúrával. Peirce modellje kiemeli a végtelen

jelsorozatok a valóságból. Úgy is mondhatnánk: csak a jelek valóságosak. A valóság, a tárgyak jelenléte (*presence*) feloldódik a negatív térben, akárcsak a jelek végtelen regressziójában.

Ez a két példa vagy minta világosan mutatja, milyen meghatározhatatlanul messze vagyunk attól, hogy konkrét módon elemezzük a gondolatalakzatok, gondolkodási formák társadalmi háttérét. Ennek ellenére jogos feltevés, hogy vannak kapcsolatok társadalmi formák és gondolkodási formák között, és nem tekinthető bizonyítottnak az sem, hogy ezek az összefüggések bonyolultságuknál fogva nem tanulmányozhatók.

Eddig tartott a mese a 3-as számról. Mások majd folytatják.

Jegyzetek

1. Ezt olvassuk Illyés Gyula népmese gyűjteményében (HETVENHÉT MAGYAR NÉPMESE. Móra, 1957). Egyetlen mesén (AZ ÉGIG ÉRŐ FÁ-n) belül tizenkét különböző tárggyal vagy körülménnyel kapcsolatban találkozunk a 3-as számmal. János három vödör vizet önt a sárkány három torkába, amiért három országot kap jutalmul, de ezt három úton el is veszíthetné, három lovon, háromszor indul felesége keresésére, lova tanácsára harmadik nap indul útnak, háromszor csapja pofon a sárkány a feleségét, aki három tál ételt hoz neki, három lova van az öregasszonynak, akinél három nap az esztendő...
2. Brunner-Traut, E.: ALTÁGYPTISCHE MÄRCHEN. Düsseldorf, Köln, 1963. 40. o.
3. „Minden isten három: Amon, Ré, Ptah. Társuk nincsen. Aki elrejti a nevét, az Amon. Ő Ré mint arc, teste Ptah. Fennmaradnak városaik mindörökké: Théba, Héliupolisz, Memphisz.” (Kákosy László: RÉ FIAI. Gondolat, 1979. 326. o.)
4. Számos helyen három nap, három éjjel siratják a halottat (De Vries: DICTIONARY OF SYMBOLS. Amsterdam, London, 1974. 463. skk. o.). Háromszor kell letenni a küszöbre a koporsót, ugyanígy minden keresztnél, hogy ne térhessen vissza a halott, olvassuk Róheim Géza könyvében. (MAGYAR NÉPHIT ÉS NÉPSZOKÁSOK. Athenaeum, 1925. 164. o.)
5. „A szám eredetileg nem univerzális logikai elvet követő végtelen sor. Kezdetül fogva meghatározott szférához kötött; nem objektív tényhez, hanem szubjektív érzéshez. Ugyanahhoz az érzéshez, mely megkülönbözteti az »én«-t a »te«-től, a »te«-t az »ő«-től.” THE PHILOSOPHY OF SYMBOLIC FORMS 1. kötet [1925]. 243. o. – Emile Benveniste szerint csak az első és második személyű névmás tekinthető személyes névmásnak, az ún. harmadik személy valójában személytelen („*Le il est une non-personne*”). LA NATURE DES PRONOMS. In: PROBLÈMES DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE. Paris, Gallimard, 1956. 251–257. o.)
6. Benveniste, Emile: PROBLÈMES DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE. Paris, Gallimard, 1956. 239. sk. o.
7. Az angol nyelv három korszakra osztja a gyerekkort: *infant – toddler – child*.
8. Frobenius, Leo: KULTURGESCHICHTE AFRIKAS. Frankfurt am Main, Phaidon. 164. o.
9. Frobenius, Leo: VOM KULTURREICH DES FESTLANDES. DOKUMENTE ZUR KULTURPHYSIOGNOMIK. Leipzig, Berlin, 1923.
10. VERSUCH ÜBER DIE GRÄBERSYMBOLIK DER ALTEN. Basel, Bahnmaier, 1859.
11. Lurker, Manfred: SYMBOL, MYTHOS UND LEGENDE IN DER KUNST. Baden-Baden, Körner, 1974.
12. Grotjahn, Martin: THE VOICE OF THE SYMBOL. New York, Dell, 1917. 119. o.
13. Zoller: SINAISCHRIFT UND GRIECHISCH-LATEINISCHES ALPHABETSGESCHICHTE. Triest, 1925. – Lásd Hill, G. F.: THE DEVELOPMENT OF ARABIC NUMERALS IN EUROPE. Oxford, 1915. – Így értelmezi a „szent 3-as számot” Freud felolvasásaiban (VORLESUNGEN [1917]. GESAMMELTE WERKE 11. k. 155.), ahol egyebek közt utal a háromlevelű *lóherére*; később,

részletesebben, Weiss, Edoardo: ÜBER SYMBOLIK. *Psychoanalytische Bewegung* 3. 1931. 492–504. o. A latin *testis* „here” magában foglalja nyelvi szinten is a hármasságot: eredeti alakja **ter-tis* < **tri-sto* „hármásban [áll]”.

14. Lásd Walde, A. és Hoffmann, J. B.: LA-TEINISCHES ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH 2. k. 1940. 676. o. Így értelmezi a szót Thass-Thienemann, Th.: THE INTERPRETATION OF LANGUAGE 1. k. New York, Aronson, 1968. 332. o.

15. Egy paranoid skizofrén beteg számára a 4-es szám egyértelmű volt a himvessző tagadásával. Rögeszméit a 4-es szám egyeduralma jellemezte. Amikor orvosa megkérdezte, mit jelent számára a 4-es szám, hallgatott, és kezével elfedte péniszét. Ezzel szemben három ceruzával járt. Amikor az orvos elvette a középső ceruzát, felkiáltott: „Ne vegye el a péniszemet!” (Karon, B. B.: SOME CLINICAL NOTES ON THE SIGNIFICANCE OF THE NUMBER FOUR. *Psychiatric Quarterly* 32 [1958]. 281–288. o.) Egy neurotikus beteg számára a maszturbációt pótolta, ha lábával hármat toppantott (egyet a jobbal, kettőt a ballal). (Glenn, J.: SENSORY DETERMINANT OF THE SYMBOL THREE. *J. of the American Psychoanalytic Society* 13 (1965). 422–434. o.)

16. Lásd Glenn, J.: I. m.

17. De Vries, A.: I. m. Chevalier, Jean és Gheerbrant, Alain: DICTIONNAIRE DES SYMBOLES [1969]. Paris, Laffont, 1982. Lurker, Manfred: I. m.

18. Griaule, Marcel: DIEU D'EAU. Paris, Fayard, 1948.

19. DAS MUTTERRECHT. Stuttgart, Kraus & Hofman, 1861. C. A. Bernoulli kiadása alapján idézem: URRELIGION UND ANTIKE SYMBOLE 1–3. k. Leipzig, Reclam, 1. k. 150–157. o. 2. k. 1926. 389–393. o.

20. HANDBUCH DER LITERARISCHEN RHETORIK. München, Hueber, 1960. 1. k. 249. o.

21. HEKATÉ: A HÁRMASSÁG MINT A BÖLCESSÉG ALAPEGYSÉGE. In: Voigt V., Szépe Gy., Szerdahelyi I.: JEL ÉS KÖZÖSSÉG. Akadémiai Kiadó, 1975. 107–136. o., a 112. o.-on.

22. Xenophanész elméletében a világ két elemből keletkezett, földből és vízből. A föld képviseli a passzív princípiumot, a víz az aktív erőt. Bináris Szemonidész elmélete is, aki hasonlóképpen a tengert és a földet tekinti őselemnek; Anaximandrosz a meleget és hide-

get, Parmenidész az éjszakát és a tüzet. Hé-
rakleitosz három elemből indul ki: a tűz, a víz és a föld hármasságából (Fränkel, Hermann: DICHUNG UND PHILOSOPHIE DES FRÜHEN GRIECHENTUMS. München, Beck, 1962. 381. o., 438. sk. o.). Az évszakok hármassága viszont megelőzi a négy évszakos tagolást. (Az egyiptomiak is három évszakra bontották az élet.

23. Ontogenetikus perspektívában: a fiú-, de a lánygyerek is pénisszel képzeletben az anyát, megfoghatatlan számukra, hogy egy ilyen tökéletes lény meg legyen fosztva a pénisztől. A korai nemi elmélet kivetülését láthatjuk az androgyn istennőkben. Az egyiptomi Mutra, Pallasz Athénére, Aphroditére utal Freud LEONARDO DA VINCI EGY GYERMEKKORI EMLÉKÉ-RŐL szóló tanulmányában ([1910]. Freud: ESSZÉK. Gondolat, 1982. 283. skk. o.). Veszszéjével varázsolja át állatokká Kirké Odüsszeusz társait.

24. A példát Florian Coulmas egyik tanulmányából idézem (IDIOMAZITÁT. *Linguistische Berichte* 72 [1981]. 27–50. o.). Az értelmezésért Coulmas nem felelős.

25. Memphisben Ptah mint apa, Szahmet mint anya és Nofertum mint a fiú képez hármasegységet (Kákossy László: I. m. 321. o.). – „Az ideális Ödipusz-komplexus hármasság kapcsolatát tételjez fel”, írja Otto Fenichel (SPECIFIC FORMS OF THE OEDIPUS COMPLEX [1931]. In: COLLECTED PAPERS. FIRST SERIES 204–220. New York, Norton. 212. o.).

26. FORMA. VILÁGIRODALMI LEXIKON. Akadémiai Kiadó, 1975. 3. k. 258–269. o. LA REPETIZIONE CREATIVA. Bari, Dedalo, 1982. 59–67. o.

27. A feszültségkeltés-feszültségoldás persze nem egyetlen forrása a találynak. Talán nem is a legjelentősebb. A talány egyúttal csapda, labirintus, leselkedő halálos veszély, erőpróba, az avatási szertartások szerves része (lásd Schultz, W.: RÄTSEL AUS DEM HELLENISCHEN KULTURKREISE. Mythologische Bibliothek 3–4. k. 1902–1912. – Delcourt, Marie: OEDIPE OU LA LÉGENDE DU CONQUÉRANT. Paris, Belles lettres, 1981. 104–152. o.)

28. THRILLS AND REGRESSION. London, Hogarth, 1959. 32–41. o.

29. Freud második ösztönelmélete szerint a nyugalmi állapothoz, a szervetlenséghez való visszatérés minden szerves anyag inherens törekvése (JENSEITS DES LUSTPRINZIPS [1920].

- GESAMMELTE WERKE. London, Imago, 1940. 13. k. 8–69. o.).
30. Alexandriai Philon: QUESTIONES IN GENESIN IV,8, OEUVRES. Ed. Arnaldez et al. Le Cerf, Paris, 1961–1978. 33. sk. o.
31. Lásd Gonda, Jan: EPITHETS IN THE RGVEDA, 'S-Gravenhage, Mouton, 1959. 233. o.
32. Lásd GESAMMELTE WERKE. London, Imago, 1940–1968. 2–3:106, 5:6, 7:385, 8:468, 8:31, 11:113, 297, 13:410, 14:65, 248, 17:99. o.
33. Elhagynom ezúttal az utalásokat, melyekre részletesebb tanulmányban hivatkozom. Ugyanez áll a szakirodalomból kiemelt hármasságok jó részére, melyektől ezúttal eltekintek.
34. „Three questions could be raised.” (Birdwhistell, Ray L.: PARALANGUAGE 25 YEARS AFTER SAPIR. In: Laver, John & Hutcheson, S. eds. COMMUNICATION IN FACE TO FACE INTERACTIONS. London, Penguin, 1961. 84. o.) – „...on peut se poser trois questions.” (Rossi, Mario: L'INTONATION PRÉDICATIVE. *Linguistics* 103 [1973]. 64–94., 65. o.)
35. SÄMTLICHE WERKE. Leipzig, Insel, 1912. 2. k. 31. o.
36. POPULAR SCIENTIFIC LECTURES. New York, Dover, 1962. Idézi: Arnheim, Rudolf: VISUAL THINKING. Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1969. 292. o.
37. GESAMMELTE WERKE 17. k., 22VIII-as töredék, 152. o.
38. Russel, F. Doolittle: PROTEINS. *Scientific American*, 1985. október. 74. o.
39. MacLean, P. D.: THE TRIUNE BRAIN IN CONFLICT. *Psychotherapy and Psychosomatics* 28 (1977). 208–220. o.
40. LANGUAGE AND BRAIN. *Brain and Language* 1 (1974). 1–14. o.
41. A cortex gyorsan kimerül; a putamen és a vele kapcsolatos más rendszerek lassan fáradnak; egyes részek, így a hypothalamus, ingerelhetősége határtalan, írja Delgado, MODULATION OF EMOTIONS BY CEREBRAL STIMULATION. In: Black, Edit ed.: PHYSIOLOGICAL CORRELATES OF EMOTION. New York, Academic Press, 1970. 189–202. o.
42. HANDBUCH DER PHYSIKALISCHEN OPTIK. Leipzig, 1856–1866. – Újabb látásfiziológiai kutatások háromféle fotoreceptorra vezetnek vissza színelbontó képességünket (Piéron, H. ed.: MECHANISMS OF COLOUR DISCRIMINATION. London, Pergamon, 1960).
43. ORGANON, szerkesztette és magyarázó jegyzetekkel ellátta Szalai Sándor. Akadémiai Kiadó, 1961. VII–CVIII, VIII. o.
44. Lásd Reichenbach, Hans: ELEMENTS OF SYMBOLIC LOGIC. New York, Macmillan. 200–208. o. – Quine Williard van Orman: METHODS OF LOGIC. London, Routledge & Kegan, 1962. 73–83. o. – Szalai Sándor: AZ ORGANON KELETKEZÉSÉNEK ÉS AZ ARISTOTELÉSI SZILLOGISZTIKA SZERKEZETI FELÉPÍTÉSÉNEK FŐBB KÉRDÉSEI. ÚTMUTATÁS AZ ORGANON OLVASÁSÁHOZ. – Varga Tamás: MATEMATIKAI LOGIKA 2. Tankönyvkiadó. 207–230. o.
45. ENZYKLOPÉDIE DER PHILOSOPHISCHEN WISSENSCHAFTEN I. LOGIK [1817]. Hoffmeister, J. ed. Anhang. Leipzig, Meiner, 1949. 187. o. Szemere Samu fordításában idéztem. A FILOZÓFIAI TUDOMÁNYOK ENCIKLOPÉDIÁJÁNAK ALAPVONALAI. ELSŐ RÉSZ: A LOGIKA. Akadémiai Kiadó, 1979. 282. o.
46. KRITIK DER REINEN VERNUNFT [1781]. SÄMTLICHE WERKE. Leipzig, Insel. 3. k. 98. o.
47. ELEMENTS OF SYMBOLIC LOGIC. New York, Macmillan, 1947. 391. sk. o.
48. MEANING AND NECESSITY. A STUDY IN SEMANTICS AND MODAL LOGIC. Chicago, Ch. University Press. 175. o.
49. Lásd Kean, Mary-Louise: IN A THEORY OF MARKEDNESS. In: Belletti, Adriana et al. eds. THE THEORY OF MARKEDNESS. Pisa, Scuole normale superiore. 559–604. o.
50. Bruner, J. S., Goodnow, J. J. és Austin, G. A.: A STUDY OF THINKING. New York, Wiley. 19. o.
51. Lásd Feyereisen, Pierre és Lannoy, Jacques Dominique de: PSYCHOLOGIE DU GESTE. Bruxelles, Mardaga. 172–192. o.
52. Lásd Osgood, Ch., May, William és Miron, Murray S.: CROSS-CULTURAL UNIVERSALS OF AFFECTIVE MEANING. Urbana, University of Illinois Press.
53. Ortony, Andrew, Clore, Gerald és Collins, Allan: THE COGNITIVE NATURE OF EMOTIONS. Cambridge, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1990. 13., 33., 58. o.
54. DIE GEISTIGE ENTWICKLUNG DES KINDES. Jena, Fischer, 1929.
55. LANGUAGE AND THOUGHT [1934]. Cambridge, M. I. T. Press, 1962. 94. sk. o.
56. Razran, G.: MIND IN EVOLUTION. Boston, Houghton Mifflin, 1971. – Jean Piaget hat

(2x3) stádiumot különböztet meg a gyerek szellemi fejlődésében. (LA NAISSANCE DE L'INTELLIGENCE CHEZ L'ENFANT. Neuchâtel, Paris, Delachaux & Niestlé, 1935.)

57. Slobin, I. Dan: ABSTRACTS OF SOVIET STUDIES OF CHILD LANGUAGE. In: THE GENESIS OF LANGUAGE. A PSYCHOLINGUISTIC APPROACH. Cambridge, M. I. T. Press, 1966. 363–386. o.

58. Sanders, Willy: LINGUISTISCHE STILTHEORIE. Göttingen, Vandenhöck, 1973.

59. Sémainonmenon, sémaion, tynchanon, lásd Telegdi, Zsigmond: ZUR HERAUSBILDUNG DES BEGRIFFES „SPRACHLICHES ZEICHEN” UND ZUR STOISCHEN SPRACHLEHRE. *Acta Linguistica Hung.* 26 (1976). 267–305. o.

60. COLLECTED PAPERS 1–8. k. Cambridge (Mass), Harvard University Press, 1. k. 33. o.

61. FOUNDATIONS OF A THEORY OF SIGN. In: Morris: COLLECTED PAPERS 4. k. Cambridge, Harvard University Press, 1933.

62. A beszélőre, a címzettre (*Adressat*)” és a világra (*Welt*) egy újabb elmélet (Brandt, M., Reis, M., Rosengren, I., Zimmermann, I.: SATZTYP, SATZMODUS UND ILLOKUTION. In: Rosengren, I.: SATZ UND ILLOKUTION. Tübingen, Niemeyer. 1–90. o.

63. SPRACHTHEORIE. Jena, Fischer, 1934.

64. Lásd Ogden, Charles K. és Richards, Ivor A.: MEANING OF MEANING: A STUDY OF THE INFLUENCE OF LANGUAGE UPON THOUGHT [1923]. New York, Harcourt & Brace, 1936. 11. o.

65. COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALE [1916]. Tullio de Mauro kritikai kiadása. Paris, Payot, 1976. 25. skk. o., 30–35., 112. o. – Magyarra fordította B. Lőrinczy Éva: BEVEZETÉS AZ ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETBE. Budapest, Gondolat.

66. COURS DE LINGUISTIQUE GÉNÉRALES (1916). 1976. 8. o.

67. Coseriu, E.: SISTEMA, NORMA E PAROLA. In: STUDI LINGUISTICI IN ONORE DI VITTORE PISANI. Brescia, 1969. 235–253. o.

68. Morris, Charles: FOUNDATION OF THE THEORY OF SIGN [1938]. I. m. – Sayward, Charles: THE RECEIVED DISTINCTION BETWEEN PRAGMATICS, SEMANTICS AND SYNTAXS. *Foundations of Language* 11 (1974). 97–104. o. Újabbán: Brandt, M., Reis, M., Rosengren, I., Zimmermann, I. 1992. o. c. Lásd 62. jegyzet.

69. Deledalle: CHARLES S. PEIRCE, PHÉNOMÉNOLOGUE ET SÉMIOLOGIE. Amsterdam, Benjamins, 397. o. – A Peirce által bevezetett há-

rom fogalom meghatározása művenként eltérő. Körvonalai bizonytalanok. Gayle L. Ormiston klasszikus Peirce-komentárja szerint az elsőség kvalitás vagy állapot, a másodikság: tapasztalat, a harmadikság: gondolat. Az elsőben a frissesség, az élet, a szabadság képzete dominál. Az elsőség lehetőség (*may-being-ness*). A másodikság tény vagy létezés (*fact or existence*). A harmadikság az általános, a végtelen, a kontinuitás, a diffúzió, a növekedés, az intelligencia. Lásd Ormiston, Gayle L.: PEIRCE'S CATEGORIES: STRUCTURE OF SEMIOTIC. *Semiotics* 19 (1977). 209–231. o.

70. Petőfi, János S.: TEXT AND DISCOURSE CONSTITUTION. EMPIRICAL ASPECTS, THEORETICAL APPROACHES. *Researches in text-theory/Untersuchungen zur Texttheorie* 4, Berlin, De Gruyter, 1988.

71. Sennholz, Klaus: GRUNDZÜGE DER DEIXIS. *Bochumer Beiträge zur Semiotik* 9. 1–133. o.

72. Conte, Maria-Elisabeth, Petőfi, János S. és Sözer, Emel szerk.: TEXT AND DISCOURSE CONNECTEDNESS. Amsterdam, Philadelphia, Benjamins, 1989.

73. Bühlerből kiindulva, de tőle elkanyarodva, az ábrázolást, kifejezést a cselekedetek szabályozására irányuló funkcióval keretik háromra Brandt, M., Reis, M., Rosengren, I. és Zimmermann, I. I. m. 1992. Lásd 62. jegyzet.

74. VOM ERKENNTNISVERMÖGEN. SÄMTLICHE WERKE. Leipzig, Insel, 1912. 1. k. 374. o.

75. Kingdon, Roger: THE GROUNDWORK OF ENGLISH INTONATION. London, Longmans, 1958.

76. GRUNDZÜGE DER DEUTSCHEN SATZINTONATION. Rattigen, Henn, 1956. 15. o.

77. t'Hart, John: CONCATENATION OF INTONATION BLOCKS. *IPO Progress Report* 6 (1971). 21–24. o.

78. Etmayer, Karl: ZUR INTONATION DER ROMANEN. *Die neueren Sprachen* 6 (Beiheft, 1925). Lásd még: Kvavik, H. és Olsen, C. L.: THEORIES AND METHODS IN SPANISH INTONATION STUDIES. *Phonetica* 30 (1974). 65–100. o.

79. Rossi, Mario et al. eds.: L'INTONATION. Paris, Klincksieck, 1981. 155. o.

80. Nash, Rose: SOVIET WORK IN INTONATION 1968–1970. *Linguistics* 113 (1973). 63–104. o.

81. Göbel, F.: FORMEN UND FORMEN DER EPISCHEN DREIHEIT IN DER GRIECHISCHEN DICHTUNG. *Tübingener Beiträge* 25. szám. (1935.)

82. Erre a következtetésre jut a germán epika alapján A. Olrik (EPISKE LOVE I FOLKEDIGTINGEN. *Danske Studier*, 1908) és V. J. Propp az orosz népmesékből kiindulva. (A MESE MORFOLÓGIÁJA [1928]. Budapest, 1975.) Propp nyomán vezeti vissza Claude Brémont három fázisra az elbeszélést: a lehetőségek kibontakozását a lehetőségek megvalósítása követi, és ez az elért eredményekkel zárul. (LA LOGIQUE DES POSSIBLES NARRATIVES. *Communications* 8. 60–76. o.) Lásd Voigt Vilmos tömör tanulmányát: EPIKUS TÖRVÉNYEK. VILÁGIRODALMI LEXIKON 2. k. 1972.
83. Erre vezet a drámai művek belső formájának strukturális és funkcionális elemzése. Számos példát találunk a VILÁGIRODALMI LEXIKON *Forma* címszavában (3. k. 1975).
84. A THREE-MODAL APPROACH TO POETRY. The Hague, Mouton, 1966.
85. Lásd Bruyne, E. de: ETUDES D'ESTHÉTIQUE MÉDIÉVALE. Bruges, 1946.
86. Lásd Faral, Edmond: LES ARTS POÉTIQUES DU XIIE ET XIIIE SIÈCLES. Paris, Champion, 1924. 87. o. – Bruyne, E. de: ETUDES D'ESTHÉTIQUE MÉDIÉVALE. Bruges, 1946. 42. o. – Martinko András: STÍLUSFAJTÁK. VILÁGIRODALMI LEXIKON 13. k.
87. W. Bussen Hjelsmlevet követve kreatív, normális és archaizáló stílusról ír. DAS LITERARISCHE ZEICHEN. In: Ihwe ed.: *Literaturwissenschaft und Linguistik* 2. 341. sk. o.
88. Lásd Mølbjerg, H.: ASPECTS DE L'ESTHÉTIQUE DE DIDEROT. København, Schultz, 1964. 9–42. o.
89. Sanders, Willy: LINGUISTISCHE STILTHEORIE, Göttingen, Vandenhöck, 1973. 21. skk. o.
90. THE PHILOSOPHY OF RHETORIC [1936]. New York, Oxford University Press, 1960.
91. Price, J. T.: LINGUISTIC COMPETENCE AND METAPHORICAL USE. *Foundations of Language* 11 (1974). 253–256. o.
92. Coulmas, Florian: IDIOMATICITY AS A PROBLEM OF PRAGMATICS. In: Parret, H. et al.: POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF PRAGMATICS. Amsterdam, Benjamins, 1981. 139–151. o.
93. Stutterheim, Cornelius F. P.: HET BEGRIP METAPHOOR. Amsterdam, H. J. Paris, 1941.
94. Fraser, W.: METAPHORS IN AESCHINES. „THE ORATOR”. Doktori disszertáció. Hopkins University, 1897.
95. Cicero: DE ORATORE 3. Sutton, E. W. ed. London, Harvard University Press, 1942. 30., 42. o.
96. Chun, Ki-tek: A PSYCHOLOGICAL STUDY OF MYTH-MAKING. A THREE-FACTOR THEORY OF METAPHOR-TO-MYTH TRANSFORMATION. New York, Random House, 1961.
97. Peirce, Charles Sanders: COLLECTED PAPERS 1–8. k. Cambridge (Mass), Harvard University Press, 1931–1958. – Ormiston, Gayle L.: PEIRCE'S CATEGORIES. STRUCTURE OF SEMIOTICS. *Semiotica* 19 (1977). 208–231. o. – Spinks, C. W.: PEIRCE AND TRIADOMANIA: A WALK IN THE SEMIOTIC WILDERNESS. *Approaches to semiotics* 103. Berlin, Mouton de Gruyter, 1991.
98. Rudolf Arnheim a (vizuális) jelekkel kapcsolatban eltérő hármasságot tételez fel: képeket (*pictures*), szimbólumokat és „puszta jelek”-et (*mere signs*) különböztet meg. VISUAL THINKING. Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1969. 135. skk. o. Még inkább eltér a peirce-i hármas rendszertől a jelek osztályozása Kant egyik tanulmányában, ahol háromféle jelet különböztet meg: önkényes, azaz akaratlagos jeleket, természetes jeleket és csodajeleket: „*Man kann die Zeichen in willkürliche, in natürliche und in Wunderzeichen einteilen.*” (VOM ERKENNTNISVERMÖGEN. SÄMTLICHE WERKE. Leipzig, Insel, 1912. 1. k. 373. o.)
99. Lásd Spinks, C. W.: I. m.
100. Moran, Michael G.: CHAOS THEORY AND PSYCHOANALYSIS: THE FLUIDIC NATURE OF THE MIND. *Int. Revue of Psycho-Analysis* 18. 211–221. o.
101. PROSAISCHE JUGENDSSCHRIFTEN 1794–1802. Ed. J. Minor, Fragment, 216. Wien, Carl Konegen. 2. k. 236. o. Magyarul: Schlegel, A. W. és Schlegel, Fr.: VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK. Gondolat, 1980. 302. o.
102. McNeill, David: ICONIC GESTURES OF CHILDREN AND ADULTS. *Semiotica* 62 (1986). 107–1287. o.
103. Lásd Kim, Sungdo: LA MYTHOLOGIE SAUSSURIENNE: UNE NOUVELLE VISION SÉMIOLOGIQUE? *Semiotica* 97 (1993). 5–78. o. – Kim szerint háromféle módon közelíthető meg Saussure mitoszelmélete (i. m. 10. o.).
104. THE PHILOSOPHY OF GRAMMAR. London, Allen & Unwin, 1924. 308. o.
105. Lásd Sanders, W.: LINGUISTISCHE STIL-

THEORIE. Göttingen, Vandenhoeck, 1973. 62. o.

106. Lásd Lindenfels, J.: IN SEARCH OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF LINGUISTIC VARIATION. *Semiotica* 5 (1972). 350–361. o.

107. Vinskur, G. és Hippus, H.: DRUG THERAPY OF PSYCHIATRIC ILLNESS. In: WINSKUR, G. és Hippus H. eds.: CLINICAL PSYCHOPHARMACOLOGY. Amsterdam, cit. Excerpta Medica, 1983. 13. sk. o.

108. Lásd Kákósy László: I. m. 174. o.

109. ORGANON I. k. LXXI. o.

110. Hermann, Imre: DIE RANDBEVORZUGUNG ALS PRIMÄRVORGANG. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* 9 (1923). 137–167. o. DAS ICH UND DAS DENKEN. Leipzig, Wien, Internationale Psychoanalytischer Verlag, 1929.

111. Crawford, Henry J. és Greiner, Carsten H.: THE SEARCH FOR STRANGE MATTER. *Scientific American*, 1994. január.

112. Reichenbach, Hans: ELEMENTS OF SYMBOLIC LOGIC. New York, Macmillan, 1947. 180. o. – Blau, Ulrich: DIE DREIWERTEIGE LOGIK DER SPRACHE. IHRE SYNTAX, SEMANTIK UND ANWENDUNG. Berlin, New York, De Gruyter, 1978. 275. skk. o.

113. Lotze, H. L.: LOGIK. Leipzig, 1874. – Ladányi Péter: A KÉRDŐMONDATOK LOGIKAI ANALÍZISÉHEZ. EGY INTERROGATÍV LOGIKA VÁZLATA. *Nyelvtudományi Közlemények* 64 (1962). 187. o.

114. Bühler, Karl: SPRACHTHEORIE. Jena, Fischer, 1934. 250. o.

115. Winnicott, Donald W.: TRANSITIONAL OBJECTS AND TRANSITIONAL PHENOMENA. *International Journal of Psychoanalysis* 34 (1953).

116. VOM WELTBILD DER DEUTSCHEN SPRACHE. Düsseldorf, Schwann, 1950. 14. skk. o.

117. AZ ESSAY CONCERNING HUMAN UNDERSTANDING [1690] zárófejezetében, ed. A. S. Pringle-Pattison, Oxford, Clarendon Press, 1924, 370. o. Magyarul: ÉRTEKEZÉS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL.

118. Célszerű talán a triadikus tagolás elvét követve a jelentékeny felfedezések és tévesztések közé iktatni a (megkérdőjelezhető) kisebb felfedezések kategóriáját. A nyelv és a nyelv leírására szolgáló metanyelv analógiájára állíthatjuk szembe az elbeszéléssel, a narratívval az elbeszélésre utaló metanarratívot. A kettőseget hivatott differenciálni a „paranarratív” fogalma: „a mesélő az elbeszélésből kilépve

a hallgatóhoz fordul” (Justine Cassel: META-PRAGMATICS IN LANGUAGE DEVELOPMENT. *Acta Linguistica Hung.* 38 (1988). 3–18. o. – Charles Bally a *thème* és a *propos* terminusok segítségével tagolja a nyelvi közlést hírérték szempontjából. A „téma” képezi a közlés alapját, a „kijelentés”, a *propos* a közlés célja („la fin de l'énoncé”), lényege (LINGUISTIQUE GÉNÉRALE ET LINGUISTIQUE FRANÇAISE. Bern, Francke, 1965. 53. skk. o.). Bernard Pottier a talán átetszőbb *support* és *apport* kifejezést használja (PRÉSENTATION DE LA LINGUISTIQUE. Paris, Klincksieck, 1967. 19. o.). Jean Perrot nyelvelméletében (melyben központi helyet tölt be a szintaktikai és az információs szint megkülönböztetése) a *report* terminussal kerekíti ki hármassággá a bináris tagolást. A *report* a kijelentést követő, a témára emlékeztető toldalék (FONCTIONS SYNTAXIQUES, ÉNONCIATION, INFORMATION. *Bulletin de la Société Linguistique de Paris* 73. k. 85–101. o.) igen gyakori a francia „oldott” mondatokban. Bally a mondatok feloldását, a diszlokációt, a jelenkori francia beszéd egyik jellemzőjének tekinti (INTONATION ET SYNTAXE. *Cahiers de Ferdinand de Saussure* 1. k. 33–42. o.). A hármasság ezzel egy specifikusabb jelenséget emel a téma és kijelentés alapvető kettősségének szintjére.

119. A szillogisztikus gondolkodást a hármasság vizuális alapjaira vezeti vissza J. Huttenlocher elmélete (lásd French, Patrice L.: MARKING, STRATEGY AND AFFECT IN SYLLOGISTIC REASONING. *Journal of Psycholinguistic Research* 8 (1979). 425–449. o.)

120. HANDBUCH DER LITERARISCHEN RHETORIK. München, Huebner, 1960. 1. k. 249. o.

121. Cohen, L. Jonathan: SPOKEN AND UNSPOKEN MEANINGS. Ghent, Peter de Ridder, 1975. 6. sk. o.

122. VORSCHULE DER AESTHETIC. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1897. 45. o.

123. Zichen, Theodor: VORLESUNGEN. AESTHETIK. Halle, Niemeyer, 1925. 32. o.

124. NEUE FOLGE ZUR EINFÜHRUNG IN DIE PSYCHOANALYSE [1933]. GESAMMELTE WERKE. London, Imago, 1940. 15. k. 79. o.

125. VORLESUNGEN ÜBER DIE AESTHETIK [1820–1829]. ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK. Ford.: Zoltai Dénes. Akadémiai Kiadó, 1980. 1. k. 404–427. o.

126. I. m. 404–427. o.

127. OEUVRES DE DU MARSAIS. Paris, Pougin,

1797. 5. k. 2–19. o. – A szempontkeverést egyik kommentátora azzal magyarázza, hogy Du Marsais háromféle problémát kíván egyszerre megoldani (Chevalier, Jean-Claude: ANALYSE GRAMMATICALE ET ANALYSE LOGIQUE. *Langue Française* 41 (1979). 20–34. o.
128. BUCH VON DER TEUTSCHEN POETEREY. Frankfurt am Main, 1624. 27. o.
129. Miller, G. A. – Johnson-Laird, P. N.: LANGUAGE AND PERCEPTION. Cambridge (Mass), Harvard University Press, 1976.
130. LA RÉVOLUTION DU LANGAGE POÉTIQUE. Paris, Seuil, 1974.
131. THE THREAD OF DISCOURSE. The Hague, Mouton, 1975.
132. *Le Français dans le Monde* 57. 1971. 15–19. o.
133. Rosenberg, Marc: THE CASE OF THE APPLE TURNOVER: AN EXPERIMENT IN MULTICHANNEL COMMUNICATION ANALYSIS. *Semiotica* 16 (1976). 129–140. o.
134. Difilippe, Daniela: LES COMMUNICATIONS NON VERBALES EN ITALIE. *Les Langues Néolatines* 79. 97–114. o.
135. THE PHILOSOPHY OF GRAMMAR. London, Allen & Unwin, 1924. 309. o.
136. Okssar, Els: ZUM SPRACHERWERB DES KINDES IN ZWEISPRACHIGER UMGEBUNG. *Folia Linguistica* 4 (1970). 335. o.
137. Droste, Flip G. és Fought, John: ARBITRARINESS, ICONICITY AND CONCEPTUALITY. *Semiotica* 94 (1993). 185–199. o.
138. Lutzeier, Peter Rolf: WORDS AND WORLDS. In: Eikmeyer, Hans-Jürgen, Rieser, Hannes eds.: WORDS, WORLDS, AND CONTEXTS. NEW APPROACHES IN WORD SEMANTICS. Berlin, New York, de Gruyter, 1981. 75–106. o.
139. Money-Kyrie, Roger: COLLECTED PAPERS. Ed. Meltzer, D. Strath Tay Perthshire, Clunie Press, 1978.
140. Menne, Ineke; den Os, Els: INTONATION IN MODERN GREEK. In: *Proceedings of the Institute of Phonetic Sciences, University of Amsterdam* 17. 111–128. o.
141. PRINZIPIEN DER SPRACHGESCHICHTE [1880]. Halle, Niemeyer, 1909. 93., 135. sk. o.
142. Liane Haegeman: GOVERNMENT AND BINDING THEORY. London, Blackwell, 1991. 213–214., 222. o.
143. Igyekeztem tisztázni a fonetikai metaforák kognitív funkcióját, tudománytörténeti szerepét (LA MÉTAPHORE EN PHONÉTIQUE. *Studia Phonetica* 16. Ottawa, Didier, 1980).
144. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. Nyugat, é. n. [1935]. 180–192. o.
145. L'ART RELIGIEUX DU XIIIE SIÈCLE EN FRANCE. Paris, Armand Colin, 1958. 12. sk. o.
146. Hubert, F. Martin-Ph.: STRUCTURES LEXICALES DU VOCABULAIRE LATIN DE LA „PONCTUATION” (LER-XVÈME SIÈCLE). A Société Linguistique de Paris 1970. február 21-i ülésén tartott felolvasás.
147. Peirce: COLLECTED PAPERS 1–8. Hartsorne, C. et al. Cambridge, Harvard University Press, 1931–1958. 1. k. 355., 568. o. (Kiadatlan kéziratokban: MS 901:1.)
148. Charteris, J., Scott, P. A.: STRUCTURING THE DOMAIN OF HUMAN NONVERBAL BEHAVIOR: A BIOLOGICAL PROPERIAN PERSPECTIVE FROM THE FIELD OF HUMAN MOVEMENT STUDIES. *Semiotica* 95 (1993). 205–234. o.
149. Conte, Maria-Elisabeth, Petőfi, János S., Sözer, Emel szerk.: TEXT AND DISCOURSE CONNECTEDNESS. Amsterdam, Philadelphia, Benjamins, 1989.
150. Kísérlet tettem erre egy kis füzetecskében (GONDOLATALAKZATOK ÉS GONDOLKODÁSI FORMÁK. MTA Nyelvtudományi Intézete, 1990).
151. Kéziratos hagyaték, MS 1334, 1905. 275. o. Lásd Johansen, Jørgen D.: LET SLEEPING SINGS LIE: ON SIGNS, OBJECTS AND COMMUNICATION. *Semiotica* 97 (1993). 271–295. o.
152. COLLECTED PAPERS. 1. k. 339. o.
153. „Életvezetésünk a jelek élete. Jel jel után, végtelenül.” (Hátrahagyott kéziratok, MS 1334, 1905. 46. o.) – „Peirce jelelméletében nincs a válaszág számára hely”, írja egyik kommentátora (Susanne Feigenbaum: UPDATING THE FRENCH ON PEIRCE AND GOD. *Semiotica* 94 (1993). 313–321. o.).
154. Órigenész szerint a SZENTÍRÁS-nak három értelme van, ahogyan az ember is három elemből, testből, lélekből és szellemből áll. Vincent de Beauvais szerint a természet maga is jelképes (MIROIR DE LA NATURE – *Speculum majus*, Donai, 1624. 4. k.). Minden élőlény, minden tárgy egy-egy szó a természet titkos könyvében (Hugue de Saint-Victor: ERUDITIONIS DIDASCALICAE LIBRI VII [DIDASCALICON] 7. kötet, 4. fejezet. In: Migne, J. P.: PATROLOGIAE CURSUS COMPLETUS SIVE BIBLIOTHECA

UNIVERSALIS S. PATRUM ET SCRIPTORUM ECCLESIASTICORUM. 1840–1845. 176. kötet, 814. hasáb.).

155. Fiesel, Eva: *SPRACHPHILOSOPHIE DER DEUTSCHEN ROMANTIK*. Tübingen, Mohr, 1927. Szekrényessy Margit: *ROMANTIKA A NÉMET ÉS MAGYAR NYELVFILOZÓFIA TÜKRÉBEN*. Minerva-könyvtár, 1937.

156. Lévy-Bruhl, Lucien: *LA MENTALITÉ PRIMITIVE* [1922]. Paris, Presses Universitaires de France, 1960.

157. PEIRCE AND TRIADOMANIA: A WALK IN SEMIOTIC WILDERNESS. Berlin, de Gruyter, 1991.

158. A NEGLECTED ARGUMENT IN FAVOUR OF THE REALITY OF GOD címen fejtette ki az érvet

egy 1908-ban publikált cikkében (*The Hibbert Journal*). A cikk francia fordításban olvasható Gérard Deledalle könyvében: *LIRE PEIRCE AUJOURD'HUI* (Bruxelles, Wesmael).

159. SÉMIOLOGIE DE LA LANGUE. *Semiotica* 1 (1969). 127–135. o.

160. Feigenbaum, Susanne: UPDATING THE FRENCH ON PEIRCE AND GOD. *Semiotica* 94 (1993). 313–321. o.

161. Grauer, Victor A.: TOWARD A UNIFIED THEORY OF THE ARTS. *Semiotica* 94 (1993). 233–252. o.

162. Grauer: I. m. 245. o.

163. JENSEITS DES LUSTPRINZIPS [AZ ÖRÖMELVEN TÚL] (1920). *GESAMMELTE WERKE*. London, Imago. 13. k. 3–64. o.

Kun Árpád

KOLOZSVÁR–NAPOCA

Minden romlandó, és le is rohad tövig.
Dologtalan gyökerek a földben. Rejtőzködő,
kincset érő gyökerek, lenne seftelés,
ha végre kifordítaná őket valaki.
De előbb ez a több tonna por, több
tonna halott kavarg a szélben,
finomra őrölve bedőlnek az ablakokon,
allergiás köhögés az ősapák miatt.
Minden ház elhagyott, ideiglenesen
folyik át a városon egy folyó.
Akiket kilakoltatnának, már nincsenek otthon,
akiket beköltöztettek, még nincsenek.
Tojástánc egymás nyakán.

Minden romlandó. Gyorsan edd a fáról
a gyümölcsöt, amíg hazaérsz, megrohad.
Különben is alig férsz fel a fára,
lökösödés az ágakon, éretlen, férges almák.
Minden ház elhagyott, már azzal,
hogy felépítették. Ott maradnak
a munkagödrök, a sitt, figyelmeztetésként
a rozsdálló daru. A családok
a kőművesek, villanyszerelők, betonozók
volt munkahelyén élnek mint a gyom.